

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β'. - ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ'.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1880

Οὐκ ἔστι περὶ δτου ἄν θεοτίμου ἄνθρωπος
βουλευσάιτο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οικείων. (Πλάτ. Θεαγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1880

ΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΕΙΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Τῆ 9ῃ Μαρτίου 1880 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Βαρβακείου Λυκείου.

Κύριοι,

Τὸ τρίτον νῦν τελεῖται ἡ κρίσις τοῦ συγγραφικοῦ ἀγῶνος, ὃν ὁ ἀείμνηστος Κωνστ. Νικόδημος πρὸ τετραετίας ἰδρυσεν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Ἑλ. διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἐπιθυμῶν διὰ καταλλήλων βιβλίων τὸ μὲν, νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἑλλ. λαοῦ πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς πρακτικὰς τέχνας, τὸ δὲ, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν παρ' αὐτῷ καὶ τῇ μαθητιώσῃ νεότητι διάδοσιν καὶ ἐμπέδωσιν ὑγιῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἡ εὐστοχωτάτη δὲ αὕτη ἐκλογή τῶν θεμάτων τοῦ ἀγῶνος δεικνύει, πόσον ὁ αἰσθητικὸς ἀγωνοθέτης κατενόει τὰς οὐσιώδεις τοῦ ἔθνους ἀνάγκας.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν, ὡς γνωστόν, προεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἡ συγγραφή μιᾶς πραγματείας συμπεριλαμβανούσης καὶ τὰ τρία ταῦτα, καθ' ἑαυτὰ εὐρέα καὶ σπουδαῖα θέματα· κατὰ δὲ τὴν ὠρισμένην προθεσμίαν ἀπεστάλη εἰς τὸ Προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου μία μόνη πραγματεία, κριθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν ἀναξία βραβεύσεως. Τὸ δεύτερον ἔτος πάλιν μία πραγματεία παρουσιάσθη, διεκδικούσα τὸ βραβεῖον, κριθείσης ὁμῶς ὅλως ἀναξίας, ἡ κρίσις ἀνεβλήθη κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Τὸ τρίτον ἔτος παρουσιάσθη αὖθις μία μόνη πραγματεία, ἥτις ἐπίσης ἐκρίθη τοῦ ἄθλου ἀναξία.

Τότε ὁ Σύλλογος ἐπιθυμῶν νὰ εὐκολύνῃ τὸ βαρὺ τῷ ὄντι ἔργον, ἐτριχοτόμησε τῇ συγκαταθέσει καὶ τοῦ ἀγωνοθέτου τὸν τε ἀγῶνα καὶ τὸ βραβεῖον, προκηρύξας τὴν συγγραφήν ἀντὶ μιᾶς τριῶν εἰδικῶν καὶ ἀνεξαρτήτων πραγματειῶν, ἐκάστης ἰδίᾳ περὶ ἑνὸς ἐκάστου τῶν τριῶν θεμάτων πραγματευομένης. Ἡ δὲ τοῦ παρόντος ἔτους συγκομιδὴ ἀπέδειξεν, ὅτι

ὁρθῶς ὁ Σύλλογος ἐβουλεύθη καὶ εἰς ἀναγκαῖον προέβη μέτρον· διότι 8 πραγματεῖαι ἀπεστάλησαν ἐφέτος εἰς τὸ Προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου, ἦτοι 4 μὲν περὶ καθηκόντων, 3 δὲ περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ 1 περὶ γεωπονίας, κτηνοτροφίας καὶ βιομηχανίας.

Τὸ δὲ Προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ἀνέθηκε τὴν κρίσιν τῶν πονημάτων τούτων εἰς τριμελῆ ἐπιτροπείαν, συνισταμένην ὑπὸ τῶν κ. κ. Χρ. Παπαδοπούλου, διευθυντοῦ τοῦ διδασκαλείου, Ὁθ. Φρειδερίκου, καθηγητοῦ, καὶ Π. Γενναδίου γεωπόνου καὶ τμηματάρχου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς κρίσεως τῆς Ἐπιτροπείας θέλετε ἰδεῖ τὴν ποιότητα καὶ ἀξίαν ἐκάστου τῶν κατὰ τὸν παρόντα ἀγῶνα παρουσιασθέντων ἔργων. Ἄλλ' οἷα δὴποτε καὶ ἂν ἦναι αὕτη, ἡ σχετικὴ εὐφορία τοῦ παρόντος ἔτους μαρτυρεῖ, ὅτι ἱκανοὶ τῶν παρ' ἡμῖν λογίων δεόντως ἐξετίμησαν τὴν μεγάλην τοῦ ἀγῶνος ἀξίαν καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ προελευσομένην κοινὴν ὠφέλειαν καὶ δὲν ὤκνησαν φιλοτίμως ν' ἀποδυθῶσιν εἰς αὐτόν, προθυμούμενοι νὰ προσενέγκωσι τὰ πορίσματα τῶν γνώσεων καὶ τῆς μελέτης αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς προαγωγῆς τῆς νεότητος καὶ τοῦ λαοῦ, ἐφ' ᾧ ὁ Σύλλογος ἀπονέμει αὐτοῖς τὸν δίκαιον ἔπαινον, ἔχει δὲ δι' ἐλπίδος, ὅτι πλείονα καὶ κρείτονα κατὰ τὸν προσεχῆ ἀγῶνα φιλοπονήματα θέλουσι παρουσιασθῆ.

Ἄλλ' οἱ πλείστοι ὑμῶν τὴν στιγμὴν ταύτην ἔχετε, εἶμαι βέβαιος, τὸν νοῦν πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τοῦ παρόντος ἀγῶνος, τὸν αἰοίδιμον Νικόδημον, οὗ τὴν στέρησιν ἅπαντες βαθέως αἰσθανόμεθα. Καὶ τῷ ὄντι πῶς δύναται τις νὰ μὴ ἀναπολῆ καὶ νὰ μὴ θαυμάζῃ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἀγῶνος, ὅστις κατὰ τὸν ποιητὴν

εἰς δάφνας τοῦ Μαραθῶνος,
τῆς Σαλαμίνοσ, τῶν Πλαταιῶν
ἦνωσε νέκσ ἄλλου ἀγῶνος
ἐνδοξοτέρας τῶν παλαιῶν ;

τοῦ ἀγῶνος, καθ' ὃν

στρατοὶ τὴν δίκηλλαν ζευγιτῶν,
τὴν κώπην λέμβων ἔφυγον στόλοι
καὶ εἰς ἐδίωξεν ἑκατόν ;

Εἰς τῶν ἡρώων ἐκείνων τοῦ μεγάλου ἑλλ. ἀγῶνος εἶναι ὁ τοῦ παρόντος

εἰρητικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἀγῶνος ἰδρυτῆς. Οἶονεὶ θέλων ν' ἀποδείξῃ ἀληθές καὶ ἐς αἰεὶ παρὰ τοῖς "Ἕλλησι διασωζόμενον τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους περὶ τῶν Ἀθηναίων ῥηθὲν «καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας», ὁ ἀνίδιμος Νικόδημος ἔθεσε τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῶν πρακτικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἠθικῆς ἀγῶνα. Ἀθάνατε ἄνερ! διὰ τί δὲν μᾶς ἔλεγες κάλλιον τοῦ ἐδιδάχθητε σὺ καὶ οἱ συναγωνισταί σου τὴν ἀρετὴν, τὴν ἠθικὴν τῆς αὐταπαρνησίας καὶ τοῦ καθήκοντος;

Θὰ γράφονται ἠθικαὶ πραγματεῖαι καὶ καθηκοντολογίαι· ἡ ἑλληνὶς νεότης τὴν καρδίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἀσφαλῶς δύναται νὰ μορφώῃ ἐν τῇ μελέτῃ καὶ μιμῆσει τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τῶν προγόνων καὶ πατέρων ἡμῶν κατὰ τοὺς παρόντας μάλιστα καιρούς, ἐν οἷς ἡ ὑλοφροσύνη καὶ ἰδιοτέλεια ἀπειλοῦσι πᾶν εὐγενὲς αἴσθημα νὰ πνίξωσι, σταθμίζουσα τὰ πάντα διὰ τῆς πλάστιγγος τοῦ συμφέροντος.

Τὸ κακὸν εἶναι σπουδαῖον· διότι καὶ αἱ 4 ἠθικαὶ πραγματεῖαι αἱ εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα ἀποσαλεῖσαι σκοπὸν καὶ ἐλατήριον τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας θέτουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ συμφέρον. Εἶναι τῇ ἀληθείᾳ εἰρωνεία, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπωμεν ἀληθῶς ἀποτρόπαιον, ἐν ἀγῶνι τοῦ Κωνσταντίνου Νικοδήμου, ἀνδρός, ὅστις ἐν καιρῷ μὲν κινδύνων ἠγωνίσαστο τὸν καλὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα, ἐν εἰρήνῃ δὲ πνευματικὸν συνίστα ἀγῶνα, ἐν τοιούτῳ ἀγῶνι αἱ ἠθικαὶ πραγματεῖαι τὸ συμφέρον καὶ τὸν εὐδαιμονισμὸν νὰ θέτωσι σκοπὸν τοῦ Ἕλληνος!

Ἄλλ' ἀναγνώστου ἀπλοῦ ἔργου ἐπιτελοῦντι δὲν μοὶ ἐπιτρέπεται ἐπὶ πολὺ νὰ μηκύνω τὴν εἰσήγησιν· διὸ εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς κρίσεως τῆς τῶν ἀγωνοδικῶν Ἐπιτροπείας, ἀρχόμενος πρῶτον ἀπὸ τῆς κρίσεως τοῦ πονήματος τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν:

«Νικοδήμεια ἄθλ' ἀνατέλλει
στεφανῶσαι τὸν ἄριστον θέλει».

Ἐν τῷ πονήματι τούτῳ ὁ συγγραφέας φαίνεται προτιθέμενος νὰ διαγωνισθῇ διὰ τὸ περὶ τῶν χρησιμωτέρων γνώσεων τῆς Γεωργίας, τῆς Κτηνοτροφίας καὶ τῆς Βιομηχανίας βιβλίον. Τοῦτο δὲ γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ τρίτου μέρους τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ, ὅπερ πραγματεύεται περὶ γεωργίας.

Τὸ πρῶτον μέρος τὸ ἐπιγραφόμενον «Κτηνοτροφία» περιλαμβάνει τὸ πλεῖστον ἀρχὰς ζωολογίας, αἵτινες βρίθουσι σφαλμάτων, τὰ δὲ ἐν αὐτῷ καθαρῶς εἰς τὴν Κτηνοτροφίαν ἀναγόμενα, εἶναι πάνυ ὀλίγα, ἐλλιπῆ καὶ οὐχὶ ἄνευ σπουδαίων σφαλμάτων.

Τὸ δεύτερον μέρος ἐπιγράφεται «Βιομηχανία». Ἐνταῦθα ὁ πονήσας κατατάσσει τὸ ἐμπόριον, τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἣν ἀποκαλεῖ «Πνευματικὴν βιομηχανίαν ἢ Γνώσεις,» τὴν θρησκείαν, τὴν νοσηλείαν, τὴν ὑγιεινὴν, ἐν ἐνὶ λόγῳ πᾶν ἐπάγγελμα, πᾶν ὅ,τι παράγει πλοῦτον. Ἡ παραδοχὴ παντὸς ἐπαγγέλματος ὡς κλάδου τῆς βιομηχανίας εἶναι ὁμολογουμένως θεωρία πρωτοφανής, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ δέον τολμηρά, ἥκιστα δὲ κατάλληλος ἵνα ἐκτεθῆ ἐν βιβλίῳ σκοποῦντι τὴν μόρφωσιν τῶν παίδων καὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ χειρογράφου τὸ ἐπιγραφόμενον «Γεωργία» δὲν περιλαμβάνει μὲν ζητήματα ἄσχετα τῷ κύκλῳ, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ προηγούμενα δύο μέρη· βρῖθαι ὅμως σφαλμάτων καὶ εἶναι ἐλλιπές, καθόσον οὐδὲν περὶ γεωργικῶν ἐργαλείων, μηχανῶν καὶ βελτιώσεων ἀναφέρει, ζητημάτων σπουδαιωτάτων διὰ τὴν σημερινὴν γεωργίαν καὶ ἰδίως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι.

Ἦθελεν εἶσθαι λίαν ἐπίμοχθον ἅμα δὲ καὶ μάταιον ν' ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ἅπαντα τὰ ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ ἀπαντῶντα σφάλματα· διὸ περιοριζόμεθα ἀναγράφοντές τινα τούτων ἱκανῶν ὅπως πείσωσι περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου.

Μέρος Α' Κτηνοτροφία. Σελ. 4 § 7. Ὑποδιαίρει τὸ βασίλειον τῶν ζώων εἰς ἑξὶ τάξεις, ἧτοι εἰς θηλαστικά, πτηνά, ἀμφίβια ἰχθύς, ἔντομα καὶ σκώληκας.—Σελ. 23 § 72 λέγει ὅτι αἱ νυκτερίδες ὑπάγονται εἰς τὴν τάξιν τῶν πτηνῶν.—Σελ. 24 74 ἀποκαλεῖ τὰ ὠάρια τῶν ἰχθύων αὐγοτάριχα.—Σελ. 25 § 75 ἀποκαλεῖ τοὺς ὄφεις καὶ τὰς χελώνας ἀμφίβια.—Σελ. 32 § 93 ἀποκαλεῖ τὰ ὄστρεα σκώληκας.—Ἐκ πάντων τούτων φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ὑπόδειγμα ζωολογίαν τινὰ τοῦ μεσαιῶνος.

— Μέρος Β' Βιομηχανία.—Εἰ καὶ ὁ πονήσας ἐπιγράφει τὸ μέρος τοῦτο Βιομηχανίαν, οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἀναφέρει, πολλὰ καὶ περίεργα διηγούμενος περὶ θεολογίας, περὶ ἀγωγῆς, περὶ παιδείας κτλ.

— Μέρος Γ' Γεωργία, — Ἡ περιγραφὴ τῆς μάργης εἶναι ἀκατάληπτος. Συμβουλεύει αὐτὴν ὡς μετὰπλάσμα (amendement), δὲν λέγει δὲ ποῦ αὕτη εὐρίσκεται καὶ πῶς διαγινώσκεται.— Ὅμιλῶν περὶ μεταπλασμάτων ἢ μεταποιητικῶν γαιῶν, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτά, λέγει ὅτι σπανίως εὐρίσκεται ἔδαφος ἔχον ἀνάγκην ἀμμώδους γῆς. Τοῦτο εἶναι ἴσως ἀληθές καθόσον ἀφορᾷ τὴν Ἀττικὴν καὶ τινα ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἠλείᾳ ὅμως, ἐν Ἀργολίδι, ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἀπέραντοι ἐκτάσεις, ὧν τὸ ἔδαφος καὶ τὸ ὑπέδαφος εἶναι ἀργιλλωδέστατον· αἱ δὲ τοιαῦται γαῖαι δύνανται σπουδαίως νὰ βελτιωθῶσι διὰ τῆς προσθήκης ἄμμου.

—Σελ. 12 λέγει ὅτι ἡ ἐξόρυξις τοῦ γουάνου εἶναι πολυδάπανος καὶ ὅτι ἡ οὐσία αὕτη ἐξακολουθεῖ παραγομένη. Ἀμφότερα ἐσφαλμένα.—Σελ. 13 λέγει ὅτι «ἡ Γεωργία συμβουλεύει» νὰ προστίθῃται εἰς τὰ ἐν λάκκῳ συσσωρευόμενα λιπάσματα θειοῦχος σίδηρος, ἵνα οὕτω προλαμβάνηται ἡ ἀπώλεια τῶν ἀζωτούχων οὐσιῶν τῶν λιπασμάτων. Ἐν πρώτοις ὁ συγγραφεὺς σφάλλεται λέγων θειοῦχος σίδηρος καὶ βεβαίως ἐννοεῖ τὸν *θειῖκον σίδηρον*· εἶτα δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν γίνεται χρῆσις τῆς οὐσίας ταύτης, ἥτις εἶναι δαπανηρὰ, ἀλλὰ τῆς ἀσβέστου ἢ καὶ τοῦ χώματος αὐτοῦ, οὐσιῶν εὐώνων καὶ δυναμένων ν' ἀπορροφῶσιν ἅπασαν τὴν ἐκ τῆς συσσωρευομένης κόπρου ἐκλυομένην ἀμμωνίαν.—Σελ. 14—15. Ἡ περιγραφή τῶν λιπασμάτων εἶναι ἀτελεστάτη· παραλείπει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὰ φύκη, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις εἰς πολλὰ τῆς Εὐρώπης μέρη καὶ ἐν Χίῳ. Τὴν χρῆσιν ταύτην πᾶν Ἑλληνικὸν περὶ Γεωργίας βιβλίον πρέπει νὰ ἀναφέρῃ, διότι εἶναι ἄριστον λίπασμα καὶ διότι εἰς τὰ πλεῖστα τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος εὐρίσκεται ἐν ἀφθονίᾳ, ὥστε σχεδὸν ἀνεξόδως δύναται τις νὰ χρησιμοποίησῃ αὐτό.—Σελ. 25. Ἐσφαλμένως λέγει ὅτι ἐν Εὐρώπῃ πρὸς θερισμὸν μεταχειρίζονται ἀτμομηχανάς.—Σελ. 39 λέγει ὅτι «αἱ ἐξαιρέτως γόνιμοι γαῖαι δίδουσιν ἕως 180 ὀκάδας ἀραβοσίτου καθ' ἕκαστον στρέμμα.» Ὁ ἀριθμὸς οὗτος παριστᾷ περίπου τὸν μέσον ὄρον τῆς κατὰ στρέμμα παραγωγῆς τοῦ ἀραβοσίτου. Αἱ γόνιμοι γαῖαι δίδουσι καὶ μέχρι 250—300 ὀκάδ. ἀραβοσίτου κατὰ στρέμμα. Πάντες δὲ σχεδὸν οἱ ἀριθμοὶ τῆς κατὰ στρέμμα ἀποδόσεως τῶν διαφόρων προϊόντων εἶναι ἐσφαλμένοι. Ὅθεν φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ὑπ' ὄψει οὐχὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην, ἀλλὰ τὴν λεπτόγεων Ἀττικὴν. — Πρὸς ἀροτρίασιν ὁ συγγραφεὺς προτιμᾷ τοὺς βόας λέγων ὅτι τούτους καὶ ἀφοῦ γηράσωσι, χρησιμοποιοῦμεν πωλοῦντες αὐτοὺς τοῖς κρεοπώλαις, Ἐν τούτοις ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως χειρῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὑπερτιμῆσεως τῶν ἡμερομισθίων, εἶναι ἀναμφιβόλως προτιμότερον νὰ παραδεχθῶμεν ζῶα καὶ ἐργαλεῖα δαπανηρότερα μὲν τῶν ὑπαρχόντων, δυνάμενα δὲ νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἐργασίαν ἀνωτέραν κατὰ τε τὸ ποῖον καὶ τὸ ποσὸν τῆς διὰ τῶν ἐν χρήσει ζώων καὶ ἐργαλείων ἐκτελουμένης.

Διὰ δὲ τὸ βιβλίον, ὅπερ δέον νὰ περιλαμβάνῃ τὰ σπουδαιότερα καὶ διδακτικώτερα ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, γεωλογίας, ζωολογίας, βοτανικῆς, ὀρυκτολογίας, μετεωρολογίας καὶ ἀστρονομίας, τρία πονήματα ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ἡμετέραν κρίσιν.—Τούτων τὸ μὲν φέρει ἐπιγραφὴν :

«*Ἐν τοῖς ἀγῶσι τοὺς προεξανισταμένους ῥαπίζουσι
Ναί· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπολειφθέντας οὐ στεφανοῦσιν.*»

Τοῦ ἔργου τούτου ἐν πολλοῖς συναντωμένου τῷ προηγουμένῳ, τὰ μὲν πλεονεκτήματα μικρὰ καὶ ἀνάξια λόγου, τὰ δὲ ἁμαρτήματα πλεῖστα καὶ σπουδαιότατα.

Α') Τὸ πόνημα τοῦτο βρίθει τσοῦτων ἐπιστημονικῶν σφαλμάτων, ὥστε ἡ ἀπαρίθμησις ἀπάντων αὐτῶν ἀποβαίνει δυσχερεστάτη ἅμα δὲ καὶ ἄσκοπος· οὐχ ἦττον ὅμως κρίνομεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐξ αὐτῶν τινὰ ἀρκοῦντα καὶ ταῦτα ὅπως καταδειξῶσι τὴν γυμνότητα τοῦ ἔργου ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν, πρὸς δὲ καὶ τὸ ὅλως ἀκατάλληλον αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγῶνος.

— Ἐν § 6 τῆς Γεωλογίας ἀποκαλεῖ τὰ κοράλλια μικροσκοπικὰ ζώφια.— Ἐν § 13 λέγει ὅτι ἡ λάβα εἶναι πέτραι διαλελυμέναι.— Ἐν § 17 μετὰ τινὰς ποιητικὰς περὶ σεισμῶν ἐκφράσεις προστίθησιν ὅτι «Ἐκ τινος τοιοῦτου σεισμοῦ ἐκρημίσθη μία τῶν στηλῶν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν Ἀθήναις τῷ 1852», ἐνῶ ὡς γνωστὸν οὐδεμίᾳ περὶ τούτου ὑπάρχει βεβαιότης, κοινῶς δὲ μαρτυρεῖται ὅτι λαίλαψ κατέρριψεν αὐτήν.— Τὰ μεταλλικὰ ὕδατα τῆς Αἰδηψοῦ καὶ τῆς Κύθνου, ἐν μὲν τῇ 24ῃ § ὀνομάζει ἀλατοῦχα ἢ ἀεριώδη, ἐν δὲ τῇ 25ῃ § κατατάσσει αὐτὰ μετὰ τῶν ἀνθρακούχων ἢ ἀεροσιδῶν.— Ἐν τρισὶν ὅλαις παραγράφοις ἀπεραντολογήσας περὶ καταρρακτῶν, ἐν § 43 περιγράφει τὰς παλιρροίας ἐν οὐ δέοντι· διότι περὶ παλιρροιῶν πραγματεύεται ἡ Ἀστρονομία.— Ἐν § 44 συγχέει ἐντελῶς τὰ πετρώματα καὶ τὰ στρώματα καὶ λέγει ὅτι τὰ ὕδατογενῆ πετρώματα ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὕδατος διὰ χημικῶν ἐργασιῶν, παραλείψας ὅλως τὴν μηχανικὴν τῶν ὑδάτων ἐνέργειαν.— Ἀπὸ τῆς 49ης § καὶ ἐξῆς περιγράφει τὰ διάφορα τῆς Γῆς στρώματα συντομώτατα, μετὰ μεγίστης ἀταξίας καὶ λίαν αὐθαιρέτως· ἐνῶ ἡ περιγραφικὴ Γεωλογία, δηλαδὴ ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν στρωμάτων καὶ τῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν, εἶναι ὁ πρῶτιστος τῆς Γεωλογίας σκοπός.

Ἐν δὲ τῇ Ζωολογίᾳ, § 4η, λέγει «Μετὰ τὰ ζώφουτα ἔρχονται τὰ ἀρθρόζωα καὶ μετὰ ταῦτα τὰ μαλάκια» ἐνῶ, ὡς γνωστὸν, τὰ ἀρθρόζωα εἶναι ἀνώτερα τῶν μαλακίων κατὰ τὸν ὀργανισμόν.— Ἐν τῇ 8ῃ § λέγει ἀτοπώτατα ὅτι ἡ Ζωολογία διαιρεῖται εἰς δύο μέρη καὶ ὅτι τὸ πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῶν ὀστέων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν μερῶν τοῦ σώματος, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῶν ἄλλων λειτουργιῶν αὐτοῦ.— Ἐν τῇ 14ῃ § λέγει ὅτι τὸ μετακάρπιον ἔχει 5 ὀστᾶ τὰ ὅποια λέγονται φάλαγγες· ἐνῶ, ὡς γνωστὸν, φάλαγγες καλοῦνται τὰ ὀστᾶ τῶν δακτύλων.— Ἐν § 29ῃ λέγει

ὅτι ἡ καρδία κεῖται κάτωθεν τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ, καὶ τὸ παραδοξότερον ὅτι «τὸ πλατὺ μέρος τῆς καρδίας εἶναι πρὸς τὰ κάτω. τὸ δὲ δεξιὸν πρὸς τὰ ἄνω», καὶ ὅτι «οἱ σφυγμοὶ φαίνονται εἰς τὰς φλέβας».—Ἐν § 32ῃ καλεῖ τὴν ἀορτὴν πνευμονικὴν ἀρτηρίαν.—Ἐν § 41ῃ λέγει ὅτι «ἡ ἔδρα τῆς γεύσεως εἶναι ἡ γλῶσσα, τὰ χεῖλη, ὁ οὐρανίσκος καὶ ὁ λάρυγξ· ἐνῶ ὁ λάρυγξ εἶναι μέρος τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων καὶ ὄργανον τῆς φωνῆς. — Ἐν § 42ῃ λέγει ὅτι «τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως ἐδρεύει ἐπὶ τῶν ῥωθῶν τῆς ρινός! — Ἐν § 44ῃ λέγει ὅτι μετὰ τὸ τύμπανον εἶναι τὸ ἐσωτερικὸν οὖς· ἐν ᾧ μετὰ τὸ τύμπανον ἔρχεται τὸ μέσον οὖς. — Ἐν § 45ῃ λέγει ὅτι ὑπάρχουσιν ἀδενίσκοι τινές, οἵτινες κατασκευάζουσι καὶ ἐκρηγνύουσι τὰ δάκρυα. — Ἐν § 81ῃ λέγει ὅτι τὰ νεῦρα τοῦ ταράνδου χρησιμεύουσιν εἰς κλωστήν. — Ἐν § 90ῃ περὶ τῶν παρασίτων σκωλήκων πραγματευόμενος ὀλίγα καὶ ἡμαρτημένα ἀναφέρει· ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπῃ πολλά περὶ τούτων χρησιμώτατα καὶ διδακτικώτατα, τὰ ὅποια πᾶν βιβλίον ζωολογικὸν οὐδέποτε πρέπει νὰ παραλείπη, ἵνα ἐκλείψωσιν αἱ παρά τῷ λαῷ ἐρριζωθεῖσαι ψευδεῖς καὶ πεπλανημένα δοξασίαι περὶ τῶν ἐπιβλαβεστάτων τούτων σκωλήκων.

Β') Ὁ πονήσας, οἶονεὶ ἐπιλαθόμενος ὅτι συγγράφει βιβλίον σκοποῦν τὴν παρά τοῖς πολλοῖς διάδοσιν τῶν ὠφελιμωτέρων καὶ διδακτικωτέρων γνώσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, παραλείπει πάνυ ἀτόπως πλεῖστα ὅσα στοιχειωδέστατα τῆς ἐπιστήμης παραπέμπων τοὺς ἀναγνώστας εἰς ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια· ἐν ᾧ δὲ κατὰ κόρον χρώμενος τῷ ἀνετωτάτῳ τούτῳ τρόπῳ ἀπαλλάσσεται τῆς ἐρμηνείας οὐσιωδεστάτων τῆς ἐπιστήμης πραγμάτων, ἀπ' ἐναντίας ἐνασμενίζει περιγράφων ἐν ἐκτάσει καὶ ἐπὶ τὸ παραδοξότερον ἄλλα ὅλως ἐπουσιώδη καὶ ἄσχετα πρὸς τὴν ἐπιστήμην, φρονῶν ὅτι διὰ τῶν τοιούτων καθιστᾷ τὸ βιβλίον ἐπαγωγότερον καὶ ὅτι ἐμποιεῖ ποῦ μὲν τὸν θαυμασμόν, ποῦ δὲ τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην. Ἀναγράφομεν ἐνταῦθα δείγματα τινὰ ἐκ τούτων, ἐξ ὧν βεβαίως καταδειχθήσεται ὡσαύτως ἡ ματαιοπονία τοῦ πονήσαντος καὶ τὸ ὅλως ἄστοχον τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

— Ἐν § 27ῃ τῆς Γεωλογίας ὀλίγα τινὰ περὶ ἀρτεσιανῶν φρεάτων προτάξας ἐπιλέγει «Περὶ τῶν φρεάτων τούτων ἀκριδέστερον θὰ μάθητε, ὅταν προβῆτε κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διδαχθῆτε ἀνωτέρας γνώσεις.» Ἐν § 5ῃ τῆς Ζωολογίας μετὰ ταξινόμησιν τῶν ζῴων ἀπηρχαιωμένην καὶ ἀτελεστάτην λέγει. «Ἡ διδασκαλία περὶ ὅλων τούτων ἐντελῶς καὶ ἀκριβῶς γίνεται εἰς ἄλλα ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια, εἰς τὰ ὅποια, ὅταν σὺν Θεῷ φοιτήσητε, θὰ διδαχθῆτε.»— Ἐν § 26ῃ μετὰ βραχέα τινὰ καὶ ἀσυνάρ-

τητα περὶ πέψεως παραπέμπει αὐθις τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια, ἵνα μάθωσι τὰ κυριώτερα τῆς πέψεως, καὶ ἐπιφέρει ἀμέσως. «Τινὰ τῶν πτηνῶν ἔχουσι πρὸ τοῦ στομάχου πρόλοβον, τὸν ὁποῖον ἔθηκεν ὁ Θεὸς διὰ νὰ χωνεύωνται εὐκολώτερον αἱ τροφαί» καὶ κατωτέρω· «διὰ τί δὲ ὁ Θεὸς διέταξε τοιοῦτοτρόπως τὸν στόμαχον (τῶν μηρουκαστικῶν), θὰ μάθητε βραδύτερον.» — Ἐν § 29ῃ περὶ κυκλοφορίας πραγματευόμενος τὸ αὐτὸ πράττει. — Ἐν § 51ῃ περὶ ὁράσεως ὀμιλῶν λέγει «Καὶ τοιαῦτα μὲν εἶναι τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Τώρα πρέπει νὰ μάθητε καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ.» Ἀπαριθμήσας δὲ ἰτάκτως καὶ δι' ὀλίγων τὰ διάφορα τοῦ ὀφθαλμοῦ μέρη ἐπιλέγει. «Πρὸς τί ὑπάρχει ἡ ἴρις, ὁ φακὸς καὶ τὰ ὑγρά ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, προσέτι δὲ πῶς σχηματίζεται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡ εἰκὼν τῶν βλεπομένων πραγμάτων καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων, θὰ μάθητε βραδύτερον. Ἐν τούτοις ὀφείλετε νὰ εὐχαριστήτε τὸν Ὑψιστον ὅτι ἔχετε ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπετε.» — Ἐν ἀρχῇ τῆς Γεωλογίας ὀλίγα καὶ ἀσυνάρτητα γράψας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς Γῆς, πληροὶ παραγράφους ὅλας τοσοῦτων περικοπῶν ἐκ τῆς Ἀρίας Γραφῆς, ὥστε ἀναγινώσκων τις νομίζει ὅτι ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν Κατήχησιν μᾶλλον ἢ Γεωλογίαν. — Ἐν § 21ῃ περαίνει τὰ περὶ σεισμῶν λέγων. «Ἐὰν μικραὶ δονήσεις τῆς Γῆς προξενούσιν ἡμῖν τοσοῦτον τρόμον, ἵποιοι ἄρά γε θὰ ἦναι ὁ τρόμος τῶν ἀσεβῶν κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν, ὅτε τὰ στοιχεῖα θέλουσι διαλυθῆ καὶ ἡ Γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα θὰ κατακαῶσιν!» — Ἐν § 14ῃ τῆς Γεωλογίας λέγει ὅτι «τὸ κατὰ τὴν Θῆραν νησιδίον Γεώργιος ἐσχηματίσθη πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλέως ἰμῶν!» — Ἐν § 23ῃ τῆς Ζωολογίας, μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ σκελετοῦ προσθεὶς ὅτι «Ὁ Θεός, δὲν ἠρέσθη εἰς ταῦτα μόνον, ἀλλὰ περιέβαλε τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου διὰ δέρματος, ἐπιδερμίδος καὶ τριχῶν, ὅπου ἦτο ἀνάγκη . . . ἐπιλέγει «Πλέον τῶν διακοσίων ἑκατομμυρίων πόρων ἔχομεν ἐπὶ τοῦ δέρματος! Ἐκατὸν δὲ χιλιάδες ἑκατομμυρίων λεπίδες καλύπτουσι τὸ δέριμα καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐπιδερμίδα! Ὅποια θαυμαστὴ ποικιλία καὶ ἔξοχος πρόνοια τοῦ Ὑψίστου!» Καὶ πάλιν κατωτέρω ἀτελέστατα καὶ ἴσως ἐσφαλμένως περιγράφας τὰ περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος ἔκρινεν καὶ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ νὰ παραβάλη τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας πρὸς τοὺς τύπους τοῦ ὥρολογίου καὶ νὰ εὕρη μαθηματικῶς ὅτι ἡ καρδία κτυπᾷ 14,104,000 φορές ἐν διαστήματι 100 ἐτῶν.»

Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐπιγράφεται «Scientia amica est omnibus.»

Τὸ πόνημα τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφάνη ἡμῖν παρέχον ἐλπίδα τινὰ

ἐπιτυχίας· καθότι ὁ συγγραφέας, καλῶς ποιῶν, προέταξε τοῦ ὅλου ἔργου γνώσεις τινὰς προεισαγωγικάς ἐκ τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς φυσικῆς, ὅπως καταστήσῃ εὐληπτα καὶ προσιτὰ τοῖς πολλοῖς τὰ ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ καὶ τῇ Μετεωρολογίᾳ περιεχόμενα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ δύο πρῶτα μέρη τοῦ πονήματος, ἡ ἀστρονομία δὴ καὶ ἡ μετεωρολογία, καθόλου εἰπεῖν, φαίνονται πως κάλλιον τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἐπεξεργασμένα καὶ ἠδύναντο ἴσως διὰ τινων διορθώσεων νὰ γίνωσι χρήσιμα· ἐξετάσαντες ὁμῶς ἐπιμελῶς καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ συγγράμματος ἐπίεσθημεν ὅτι καὶ τὸ πόνημα τοῦτο, οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον ἐπιστημονικῶν σφαλμάτων, ἀπερ ἠδυνάμεθα ἴσως ἐπιεικῶς κρίνοντες νὰ παραβλέψωμεν, παραινούντες τὸν συγγραφέα τὰ δέοντα, ἀλλὰ περιέχει καὶ ἐλλείψεις σπουδαιότητας, αἵτινες καθιστῶσι τὸ ὅλον τοῦ ἔργου ἐντελῶς ἄχρηστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγωνοθέτου. Ἰστέον δὲ ὅτι ταῦτα λέγοντες οὐδόλως λαμβάνομεν ὑπ' ὄψει τὰ πολυπληθέστατα καὶ ἀφόρητα περὶ τὴν ὀρθογραφίαν ἀμαρτήματα, ὡς καὶ τὸ ἐν πολλοῖς χυδαῖον τῆς γλώσσης. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀμαρτημάτων τούτων ἀρκούμεθα λέγοντες ἐνταῦθα τοῦτο μόνον ὅτι αἱ πλεῖσαι σελίδες τοῦ ἔργου περιέχουσι κατὰ μέσον ὄρον 5—6 τοιαῦτα, καὶ τούτων τινὰ ἀδρομερέστατα, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ πολλὴ περὶ τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης ἀμαθία τοῦ συγγραφέαντος. Ἐκ δὲ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀμαρτημάτων τοῦ πονήματος ἀναγράφομεν ἔδω ὀλίγα τινὰ τὰ ἐξῆς.

— Ἐν σελ. 41 ἡ λέγει ὅτι τὰ μεταλλεῖα εἶναι ὅπαι βαθεῖαι· ἐνῶ δὲν ἔχει οὕτω πάντοτε.— Αὐτόθι ἀπαντᾷ ὡσαύτως καὶ ἡ ἐσφαλμένη καὶ ἄτοπος διαστολὴ μεταξὺ μετάλλου καὶ ὀρυκτοῦ, πρὸς δὲ καὶ οἱ ἀτελεῖς ὀρισμοὶ τῆς ὀρυκτολογίας καὶ τῆς γεωλογίας, περὶ ἧς λέγει τοῦτο μόνον ὅτι «καταγίνεται μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Γῆς.»— Ἐν σελ. 42 λέγει «Ἵλη τις λέγεται ἀπολιθωμένη» ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπη ὀργανικὸν σῶμα κτλ.— Ἐν σελ. 50 λέγει ὅτι ὁ χαλκοπυρίτης εἶναι κίτρινος· ἐνῶ ἔχει χρῶμα βαθὺ κίτρινον ἀποκλίνον μᾶλλον πρὸς τὸ τοῦ χρυσομήλου, ὁ σιδηροπυρίτης ἔχει χρῶμα κίτρινον.— Ἐν σελ. 52 ἡ λέγει ὅτι ὁ ἄργυρος καθαρίζεται διὰ τῆς κατατμήσεως καὶ πλύσεως μετέπειτα, ἐνῶ συνηθέστερον καθαρίζεται διὰ τῆς προσθήκης ὑδραργύρου ἢ μολύβδου.— Ἐν σελ. 60 ἡ λέγει ὅτι τὸ ἀσβεστόγαλα χρησιμεύει ὅπως δώσῃ στερεότητα εἰς τὰ δένδρα, ἐνῶ χρησιμεύει ὅπως προφυλάξῃ αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἐντόμων.— Ἐν σελ. 67 ἡ λέγει ὅτι τὰ στόματα τῶν φύλλων εὐρίσκονται εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῶν φύλλων, ἐνῶ καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει τοιαῦτα.— Ἐν σελ. 78 ἡ τὴν παραθαλασσίαν πίτυν, μεταφράζων κακῶς τὸ Γαλλικὸν *Pin maritime* ἢ τὸ λατινικὸν *Pinus maritima*, ἀποκαλεῖ *Ναυτικὴν πεύκην*. (Κατὰ τὸν συγγραφέα

λοιπὸν καὶ τὸ *Alpes maritimes* πρέπει νὰ μεταφρασθῆ *Ναυτικά* "*Ἀλ-
πεις*).—'Ἐν σελ. 90ῃ λέγει ὅτι ἡ μαντζουράνα βραζομένη δίδει μαλακτι-
κὸν ποτόν. —'Ἐνταῦθα προσθετέον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπιλαθόμενος ὅτι
γράφει βιβλίον πρὸς χρῆσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν παιδῶν ὑπε-
ρακοντίζει καὶ τῶν τολμηροτέρων θεωριῶν τὰ πορίσματα λέγων ἐν σελ.
100ῃ ὅτι «*ἡ θέλησις ἡμῶν πηγάζει ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου,*» καὶ ὅτι «*ὁ ἐγ-
κέφαλος ἐκφράζει τὴν θέλησίν του.*»

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω. Τὰς δὲ ἐλλείψεις τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου, αἵτινες κα-
θιστῶσιν αὐτὸ ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγωνοθέτου συνο-
ψίζομεν ᾧδε :

1) Τὸ πόνημα τοῦτο στερεῖται ὅλως ἐπιστημονικῆς χροιᾶς, ἅτε τῆς
ὕλης κατ' ἐκλογὴν συντεταγμένης ἄνευ ἀκριβοῦς τινος κατὰ τὸ μᾶλλον
ἢ ἥττον καὶ ἐπιστημονικῆς ταξινομήσεως καὶ ὑπαγωγῆς τῶν φυτῶν καὶ
τῶν ζώων εἰς ὁμοταξίας, τάξεις κτλ. ἐλλείψει δὲ ταύτης τὸ ἔργον
ἀποβαίνει ἐν ταῖς περιγραφαῖς τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν λεξικὸν μᾶλλον
ξηρὸν καὶ μονότονον, ἐνῶ ἀναγράφονται καὶ τινὰ χρήσιμα μὲν καὶ γνω-
στὰ παρὰ τοῖς λαοῖς, ἐξ ὧν ἀρύεται ταῦτα ὁ συγγραφεὺς, ἄχρηστα δὲ
παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς πολλοῖς ἄγνωστα, ἀπ' ἐναντίας δὲ παραλείπονται ἄλλα
πολύχρηστα καὶ κοινότατα παρ' ἡμῖν. Οὕτω λ. χ. ἐν σελίδι 73 ἀναγρά-
φεται μὲν τὸ ἐρυθρὸν λάχανον, δι' οὗ, ὡς λέγει, «*ἐν Γερμανίᾳ κατα-
σκευάζουσι τὴν περίφημον λαχαναρμιᾶν (σουκρούταν),*» οὐδεὶς δὲ οὐδαμοῦ
λόγος γίνεται περὶ ἰβίσκου τοῦ ἐδωδίμου (μπαμίας), οὔτε περὶ τοῦ λυκο-
περσίου (τομάτας), οὔτε περὶ στρύχνου τοῦ ἐδωδίκου (μελιντζάνας).

2) Τὸ ὅλον ἔργον ἐκτυπούμενον δὲν ὑπερβαίνει τὰ τέσσαρα τυπογρα-
φικὰ φύλλα, ἐν ᾧ ὁ ὅρος τοῦ διαγωνίσματος ἀπαιτεῖ 5—6 τοιαῦτα.

3) Πλὴν τοῦ ἐν σελ. 41ῃ ὄρισμοῦ τῆς Γεωλογίας, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγέ-
νετο λόγος, ὁ συγγραφεὺς ἀγνοοῦμεν τί παθῶν ἀπέκλεισε τέλοςον τοῦ βι-
βλίου τὴν Γεωλογίαν, τὸν σπουδαιότατον τοῦτον κλάδον τῆς Φυσικῆς
ἱστορίας, οὐδένα οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ λόγον περὶ ταύτης ποιοῦμενος, ἐναν-
τίον τοῦ ῥητοῦ τοῦ διαγωνίσματος ὄρου.

Τὸ τρίτον πόνημα φέρει ἐπιγραφὴν :

«*Θεὸς ἐντὶ αὐτὸς ἀρχὰ καὶ πρῶτον
θεῖος δὲ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ διευόμενα.*»

Τὸ πόνημα τοῦτο εἶναι ὁμολογουμένως ὑπέρτερον τῶν προηγουμένων ὑπὸ

πολλὰς ἐπόψεις, καθὸ μεθοδικώτερον, ἐπιστημονικώτερον· συντεταγμένον καὶ σχετικῶς ὀλιγώτερα τῶν ἄλλων περιέχον λάθη ἐπιστημονικά. Τὰ λάθη ταῦτα, καὶ περ οὐχὶ εὐάριθμα καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν οὐχὶ μικρά, ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παρίδωμεν, ὑποδεικνύοντες τῷ συγγραφεὶ τὴν δυνατὴν αὐτῶν διόρθωσιν, ἐὰν διὰ τοῦ πονήματος τούτου ἐξεπληροῦντο οἱ λοιποὶ τοῦ ἀγῶνος ὅροι. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔχει οὕτω· διότι ὁ συγγραφεὺς παραβαίνει ἄντικρυς δύο τῶν οὐσιωδέστερων ὅρων τοῦ ἀγῶνος, τὸν τοῦ ποσοῦ δῆλον ὅτι καὶ τὸν τῆς γλώσσης. Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον λέγομεν μετὰ πεποιθήσεως ὅτι τὸ ἔργον ἐκτυπούμενον ὑπερβαίνει τὰ 45 τυπογραφικὰ φύλλα, ὃ ἐστὶ ὑπερβαίνει καὶ τὸ διπλάσιον τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγῶνος ὀριζομένου ποσοῦ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ πειθόμεθα ὅτι ἡ γλῶσσα, ἣν μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς, εἶναι ἥκιστα εὐληπτος, ἐν πολλοῖς δὲ τόσον συνοπτικὴ, στρυφνὴ καὶ δυσνόητος, ὥστε φρονοῦμεν ὅτι καθίσταται οὐ μόνον τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις φοιτῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων μαθηταῖς, ἴσως δὲ καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς δημοδιδασκάλοις ἀκατάληπτος· ὥστε ὁ συγγραφεὺς παραβαίνει τὸ 4ον ἄρθρον τῆς προκηρύξεως, ὃπερ ἐπὶ λέξει ἔχει οὕτω·

«Ἄρθ. 4. Τὰ βιβλία ἀνάγκη νὰ γραφῶσι καλῶς ἐν γλώσση καθαρῆς οὐσῆ, ὁμαλῆ καὶ ἀπλῆ, ὥστε νὰ ᾧσι καταληπτὰ καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰς τοὺς μαθητεύοντας παῖδας.»

Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγεται ὅτι οὐδὲ τὸ πόνημα τοῦτο κρίνεται κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγῶνος. Ἀναγράφοντες δὲ κατωτέρω τινὰ τῶν ἐπιστημονικῶν σφαλμάτων τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ δείγματα τινὰ τοῦ δυσνόητου τῆς γλώσσης αὐτοῦ, ἐπιλέγομεν ὅτι καλὸν ἤθελεν εἶσθαι ὅπως ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος, λαμβάνων μὲν ὑπ' ὄψει τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν καὶ διορθῶν τὰ κακῶς κείμενα, διευκρινίζων δὲ τὰ ἀσαφῆ, καταστήσῃ τὸ βιβλίον τοῦ χρήσιμον εἰς μαθητὰς ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἀνθρώπους ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς διανοητικῶς ἀνεπτυγμένους.

—Ἐν σελ. 1ῃ λέγει ὅτι «Γεωλογία λέγεται ἡ ἐπιστήμη, ἣτις στρέφεται περὶ τὴν γνῶσιν τῆς παρούσης καταστάσεως καὶ συστάσεως τῆς γῆς.» Ὁ ὀρισμὸς δὲν εἶναι ἀκριβής· διότι ὄφειλε νὰ εἶπῃ ὅτι ἡ γεωλογία ἀσχολεῖται περὶ τὴν γνῶσιν τῆς συστάσεως καὶ τῶν μεταβολῶν τῆς Γῆς, αἵτινες κατέστησαν αὐτὴν οἷα εἶναι σήμερον—Αὐτόθι: ἀποκαλεῖ τὸ ὕψος τῆς ἀτμοσφαιρας, «πυκνότητα τῆς ἀτμοσφαιρας.» Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν § 46 ὀνομάζει πυκνότητα τοῦ ἠφαιστείου τὴν κατ' ὄγκον αὕξησιν αὐτοῦ.—Ἐν § 46ῃ δὲν ἀναφέρει παντάπασιν ὅτι τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ ἄνω κρητιδικὸν στρώμα εἶναι ἐχινόδερμα—Ἐν ταῖς § 2, 3 καὶ 4 τῆς ὄρυκτολογίας

ἀπαριθμῶν τὰς ιδιότητες τῶν σωμάτων, ἐν παρόδῳ μόνον θίγει τὸ περὶ σχήματος τῶν μετάλλων, ὅπερ ἄτοπον· οὐδαμοῦ δὲ ἀναφέρει τὸ εἰδικὸν βάρος, ὅπερ τυγχάνει ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων γνωρισμάτων τῶν σωμάτων.— Ἐν μὲν § 6ῃ λέγει «οἱ λίθοι εἶναι σώματα στερεὰ καὶ σκληρὰ στερούμενα τῆς εὐηλασίας καὶ τῆς εὐκαμψίας τῶν μετάλλων.» Ἐν δὲ § 13ῃ λέγει «οἱ λίθοι εἶναι μίγμα γαιῶν καὶ μετάλλων.» Πρὸς τί δύο δοξασμοὶ διάφοροι;— Ἐν § 32ῃ ἀποκαλεῖ τὸν *Χαλκηδόριον* λίθον *Καρχηδόριον*.— Ἐν § 33ῃ λέγει «ὁ τετμημένος ἀδάμας, ὅστις θεωρεῖται ὡς ὁ ὠραιότατος . . . διακρίνεται ὑπὸ τὸ ὄνομα βριλλάντιον, ἀνήκει δὲ εἰς τὸ σέμμα τῆς Γαλλίας κτλ.» Γνωστὸν ὅτι βριλλάντιον εἶναι λέξις γενικὴ χαρακτηρίζουσα τοὺς ἀδάμαντας, τῶν ὁποίων ἡ κορυφὴ δὲν ἀπολήγει εἰς ὄξύ· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἴσως παραδρομὴ. — Ἐν § 49ῃ ὁμιλῶν περὶ τῶν συνθέσεων τοῦ μολύβδου λέγει ἀτόπως ὅτι αἱ συνθέσεις τῶν συνθέσεων αὐτοῦ εἶναι τὸ κιννάβαρι· καὶ κατωτέρω ἐν § 52ῃ λέγει ὅτι «ὁ ὑδράργυρος ἐνούμενος μετὰ τοῦ θείου παρέχει τὸ κιννάβαρι, ὅπερ ὀρθόν.» Ἐν § 52ῃ λέγει «τὰ κράματα τοῦ κασσιτέρου παρέχουσι καὶ τὸν λευκοσίδηρον (τενεκέν).» Ἐνῶ ὁ λευκοσίδηρος δὲν εἶναι κράμα, ὡς λ. χ. τὸ κασσιτέρωμα τῶν κατόπτρων, ἀλλ' ἔλασμα σιδήρου ἐπιεκαλυμμένον ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος χυτοῦ κασσιτέρου.— Ἐν § 3ῃ τῆς Ζωολογίας, ἐκ τῶν ἀδένων μόνον τὸ ἦπαρ καὶ τοὺς σιαλογόνους ἀδένους ἀναφέρει, οὐδὲν δὲ περὶ παγκρέατος. — Ἐν § 34ῃ λέγει «εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει καὶ ἄλλο σύστημα νευρικὸν τὸ συμπαθητικὸν νεῦρον.» Ἀλλὰ τὸ συμπαθητικὸν νεῦρον ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ σπονδυλωτὰ καὶ εἰς τὰ τελειότερα τῶν ἀσπονδύλων.— Ἐν § 40ῃ λέγει «τὸ κροταφικὸν ὄστουν, ὅπερ καλεῖται λιθῶδες» ἐν ᾧ τὸ καλούμενον λιθῶδες εἶναι μέρος τοῦ κροταφικοῦ ὄστου.— Ἐν § 41ῃ λέγει «οἱ βολβοὶ πληροῦνται ὑγρῶν διαφανῶν καὶ ἀνισοπύκνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀντανακλάται τὸ φῶς· ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπη θλάται· διότι περὶ θλάσεως πρόκειται, οὐχὶ δὲ περὶ ἀντανακλάσεως. — Ἐν § 53 περιγράφων τὰ τρωκτικὰ λέγει «οἱ ὀδόντες αὐτῶν ἀποτρίβονται ἔσωθεν καὶ πάλιν ἀυζάνουσιν», ἀλλὰ τοῦτο μόνον εἰς τοὺς κοπτῆρας αὐτῶν συμβαίνει. — Ἐν § 14 λέγει «Ἡ ἀναπνοὴ τῶν ἀρθρωτῶν τῶν ζώντων ἐν τῷ ἀέρι γίνεται διὰ τραχειῶν ἢτοι πνευμονικῶν σάκκων,» ἀλλ' ἄλλο τραχεῖαι καὶ ἄλλο πνευμονικοὶ σάκκισι.— Ἐν § 77 τοὺς ἰούλους καλεῖ σαρανταπόδα· ἐνῶ σαρανταπόδα καλεῖ ὁ λαὸς τὰς σκολοπένδρας.— Ἐν § 82 λέγει περὶ τῶν μαλακίων ὅτι «τὸ σῶμα των ὅτε μὲν εἶναι γυμνόν, ὅτε δὲ καλύπτεται ὑπὸ διθύρων κογχῶν» ἐνῶ τὰ πλεῖστα τῶν γαστεροπόδων· οἷον ἔλικες, πορφύραι κτλ. εἶναι μονόθυρα.— Ἐν § 104 τὴν κλάσιν τὴν ἔχουσαν τοὺς ἀνθήρας διακεκριμένους ὀνομάζει

«κορυσανθηρίαν» ἀγνοῶν φαίνεται ὅτι ἡ λέξις γίνεται ἀπὸ τοῦ χωρὶς καὶ ἀνθήρ. — Ἐν § 9ῃ τῆς μετεωρολογίας λέγει ὅτι «ἡ χάλαζα εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν θυελλῶν, τὰς ὁποίας ὁμῶς οὔτε συνοδεύει οὔτε ἀκολουθεῖ» ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ χάλαζα πίπτει ἐνίοτε καὶ διαρκούσης τῆς θυέλλης κτλ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀμαρτημάτων. Ἴδου δὲ καὶ τινὰ δείγματα τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς γλώσσης. — Ἐν § 2ῃ τῆς Γεωλογίας λέγει «ἡ Γῆ εἶναι ῥοώδης.» Ἐν § 12ῃ λέγει «ὑφάλους κινδυνώδεις εἰς τοὺς ναυτίλους» Ἐν § 19ῃ λέγει «Οἱ ἀτμοί, οἵτινες προηγοῦνται τῆς ἐκρήξεως, συνίστανται ἐξ ὕδατος καὶ διαφόρων ἀερίων, χλωρυδρικοῦ ὀξέος, θειοῦχου ὀξέος, θειοῦχου ὑδρογόνου, καὶ ἀνθρακικοῦ ὀξέος....καὶ... τὰ στερεά... εἶναι ἐν γένει ἔνυδρα χαλικινοῦχα καὶ ἄλατα.» Πάντες οὗτοι οἱ ὄροι ἐκφέρονται ἄνευ οὐδεμιᾶς εἴτε προηγουμένης εἴτε ἐπομένης ἐξηγήσεως. Προσθετέον δὲ ὅτι εἶναι καὶ ὅλως περιττοὶ εἰς βιβλίον, περὶ οὗ ὁ ἀγὼν οὗτος. — § 20ῃ «Τοφιῶνες κισσηρώδεις.» — § 40 «Περμικὸν ἢ περνητεῦον» ἄνευ ἐξηγήσεως. Ὡς καὶ κατωτέρω οἱ ὄροι «Ἡώκαινον, μειόκαινον, πλειόκαινον» καίπερ λέξεις ἑλληνικάι, εἰσὶν ἀκατάληπτοι εἰς τοὺς Ἕλληνας τοὺς μὴ ἀσχοληθέντας περὶ τὴν Γεωλογίαν. — Ἐν § 11ῃ τῆς ὄρυκτολογίας λέγει «τὸ ὀξυγόνον ἐν καθαρᾷ καταστάσει ἀναπνεόμενον φέρει ὑπερδραστικότητα.» — § 30 Ἡ λάβα καὶ ὁ βασάλτης ἔχουσι χρῶμα ὄρφνινον. — Οὕτω καὶ αἱ ἐξῆς λέξεις αἰ ἀπαντιῶσαι ἐν τῇ βοτανικῇ αὐτοῦ ἐκφέρονται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξηγήσεως: μίσχος, λείριον, κίχκινον ἔλαιον, ἄρκευθος, μύκητες, πύκασις σκιάδων, δρύπα, χέδρωψ, μετουσίωσις καὶ ἀφομοίωσις (αἱ δύο τελευταῖαι ἀπαντιῶσιν ἐν ὄρισμῳ), στέρνον, πλευραί, σπονδυλικὴ στήλη, (πρὶν ἢ προταχθῆ ἢ περιγραφῆ τοῦ σκελετοῦ), βράγχια, κόνικλος, ἔστριξ, στεγανόποδα ἢ νευστικά, τὰ τήθεα κτλ. κτλ. — Ἐν ταῖς § 21ῃ καὶ 25ῃ. Ἡ ἐξήγησις τῶν τροπικῶν καὶ τῆς ἐκλειπτικῆς λίαν δυσνόητος. — Ἐν § 35 τῆς Ἀστρονομίας λέγει «Ἡ τροχιά τῆς Σελήνης ἔχει βορείαν καὶ νοτίαν ἀπόκλισιν, τέμνει δὲ τὴν ἐκλειπτικὴν ὑπὸ γωνίαν 5°, 9 εἰς δύο σημεῖα ὀνομαζόμενα δεσμοί.» Τίς τῶν παίδων ἢ τῶν πολλῶν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν περὶ ἐκλείψεων ταύτην φράσιν; ἢ τὴν ἐξῆς ἐν § 5ῃ τῆς Μετεωρολογίας, ἔνθα ὁμιλῶν ὁ συγγραφεὺς περὶ βροχῆς λέγει «Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ μίξις δύο κεκορεσμένων μερῶν τοῦ ἀέρος διαφόρου θερμοκρασίας ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρῃ ἐν τῇ προκυπτούσῃ μάζῃ τὸν χωρισμὸν τῆς ὑγρασίας τῆς ἐν εἶδει βροχῆς.»

Αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἐπιτροπείας περὶ τῶν εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα ἀποσταλέντων πονημάτων περὶ πρακτικῶν τεχνῶν καὶ περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἴδωμεν νῦν τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ περὶ τῶν συγγραφῶν τῆς Καθηκοντολογίας.

Ὁ Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος προκηρύξας ἀγῶνα συγγραφῆς Καθηκοντολογίας διὰ τοὺς Ἑλληνόπαιδας καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν βεβαίως δὲν ἐπεδίωκε τὴν σύνταξιν κώδικος καθηκόντων συνειλεγμένον ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς διαθήκης· διότι πᾶσα Κατήχησις περιέχει τοιοῦτον. Ἡ πρόθεσις τοῦ Συλλόγου ἦτο ὑψηλοτέρα. Ἀπῆτει ἔκθεσιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς. Καὶ αὕτη ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ, εἴαν θέλη νὰ ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, τῆς μορφώσεως ἠθικοῦ φρονήματος, δὲν πρέπει νὰ προβάλλῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον σειρὰν ἐντολῶν ἀπηρτισμένην καὶ ἔξωθεν διδομένην, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ γνωρίσῃ εἰς αὐτὸν τὸ χριστιανικῶς ἀγαθὸν ὡς τὸ γνησίως ἀνθρώπινον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγνωρίζει ἕκαστος ἑαυτὸν ἐν τῇ ἀληθῇ αὐτοῦ μορφῇ τῇ προκαλοῦσῃ τὴν ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν παντὸς ἀνθρώπου. Λοιπὸν ἔκθεσις τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἐπὶ τούτων στηριζομένων καθηκόντων τοῦ ἀτόμου, εἴτε ὀρμωμένη ἀπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, εἴτε ἀλλαχόθεν (διότι μὴ ὄρισας τι περὶ τούτου ὁ Σύλλογος ἀφῆκεν ἐλευθέρους ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς διαγωνισθησομένους), ὑπὸ μορφήν δημοτικὴν, σαφῆ καὶ ἀπλῆν, ἀποφεύγουσα κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν χρῆσιν φιλοσοφικῶν ὄρων, τὴν λίαν ὑψηλὴν ἀφαίρεσιν, τοὺς σχολαστικοὺς σχηματισμοὺς καὶ τὸν μεθοδολογικὸν ὄγκον, ἰδοὺ τὸ θέμα τοῦ ἀγῶνος.

Ἴνα κατορθώσῃ δὲ νὰ περιβάλλῃ εἰς τὴν ἠθικὴν μορφήν δημοτικὴν ὀφείλει ὁ πραγματευόμενος αὐτὴν ἐν πρώτοις νὰ ᾔῃ ἐντελῶς κύριος τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ μορφῇ, νὰ γινώσκῃ ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἠθικῆς ἵνα δυνηθῇ ν' ἀποφύγῃ τὰς ὑφάλους, αἵτινες ὑπολανθάνουσιν εἰς τὴν πραγματείαν αὐτῆς, μάλιστα δὲ νὰ λάβῃ ἅπαντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἵνα μὴ προσaráξῃ εἰς τὸν σκόπελον, εἰς ὃν ναυαγοῦσιν αἱ πλεῖσται ἀπόπειραι τῆς ἠθικῆς πραγματείας. Ἐπειτα δὲ οὐ μόνον νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ παραστήσῃ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ μορφῇ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντελήφθη καὶ ἔμαθεν αὐτό, ἀλλ' ἔχων εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ποικίλας ἐκφράσεις καὶ λεκτικοὺς τρόπους δι' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὰς δὲ ιδέας αὐτοῦ λίαν εὐκινήτους, νὰ δύνηται ὀρμώμενος ἐκ διαφόρων σημείων νὰ καταντᾷ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ τέρας, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ διασαφήσῃ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἄς ἴδωμεν κατὰ πόσον αἱ τέσσαρες πραγματεῖαι, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Γον θέμα τοῦ Νικοδημίου ἀγῶνος πληροῦσι τὰς προσδοκίας τοῦ Συλλόγου. Ἀρχόμεθα δὲ τῆς ἐξετάσεως ἀπὸ τῆς πραγματείας τῆς φερούσης ἐπιγραφὴν «Ἠθικὴ διηρημένη εἰς τετράδια δύο.»

Τῆς ὅλης πραγματείας προτάσσεται ὡς Α' μέρος συγκριτικὴ τις ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων, ὡς Β' δὲ μέρος ἡ διαίρεσις τῆς ἠθικῆς. Περιττὸν θεωροῦντες νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰς ἐλλείψεις τῶν δύο τούτων μερῶν ὡς ἐπενσιωδῶν διὰ τὸ ὅλον μεταβαίνομεν εἰς τὸ Γ' μέρος, τὴν Καθηκοντολογίαν. Μετὰ σύντομον κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ μεταβαίνει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ β' τμήματι τοῦ Α' κεφ. εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ἄφοῦ ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ ἡμᾶς. Ἄφοῦ εἶναι ἀνώτερος εἶναι καὶ τελειότερος. Ἄφοῦ εἶναι τελειότερος, θὰ εἴπη ὅτι πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἡμεῖς, εἶναι ἀτελὲς καὶ εἶναι τέλειον μόνον ἐν τῷ Θεῷ. Ἡμεῖς λοιπὸν ἂν εἴμεθα ἀγαθοὶ, ὁ Θεὸς εἶναι πανάγαθος· ἂν δίκαιοι, ὁ Θεὸς εἶναι δικαιοτάτος, ἂν ὑπάρχομεν δι' ὀλίγον καιρὸν, ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος καὶ τέλος ὅ,τι ἀρετὴν ἔχομεν ἡμεῖς εἰς ὀλίγον ποσὸν, ὁ Θεὸς ἔχει ταύτην τελείαν καὶ ἐπομένως εἶναι πανάρετος.» Κατόπιν ἀποδεικνύεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν ὡς ἐξῆς. «Γνωρίζομεν ὅτι ἕκαστος πατὴρ προνοεῖ περὶ τῶν τέκνων του καὶ ὄχι μόνον ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι προνοοῦμεν περὶ τῶν τέκνων μας, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα. Ὁ ἄνθρωπος τὸ τελειότερον τῶν ζώων, προνοεῖ καὶ τελειότερον περὶ τῶν τέκνων του· ὁ δὲ Θεὸς ὁ πατὴρ πάντων, ὅστις εἶναι ὁ τελειότατος, προνοεῖ ἀναγκαίως περὶ ἡμῶν καλλίτερον καὶ ἀπὸ τὸν ἀγαθὸν ἀνθρώπινον πατέρα. Ὡστε ὁ Θεὸς ἀναγκαίως προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ περισσότερον ἀγαθοῦ πατρός.» Ἀποδειχθέντος λοιπὸν ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι πανάρετος μὲν πρὸς ἑαυτὸν, πανάγαθος δὲ ὡς πρὸς ἡμᾶς,» ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς ὁποῖοι πρέπει νὰ ἤμεθα ἡμεῖς αὐτόν. «Τὸν ἐνάρετον ἄνθρωπον, λέγει, σέβονται καὶ τιμῶσι τοῦλάχισον οἱ καλοὶ. Ὅταν δὲ ὁ ἐνάρετος οὗτος εἶναι καὶ εὐεργέτης αὐτῶν, καὶ καλοὶ καὶ κακοὶ τὸν σέβονται. Ὁ Θεὸς εἶναι πανάρετος, αἱ δὲ εὐεργεσίαι αὐτοῦ ὑπερβαίνουν τὰς ἀνθρωπίνους εὐεργεσίας, διότι ὅλον τὸν κόσμον τὸν ἐπλασε χάριν ἡμῶν, ἄρα ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν αὐτόν καὶ νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὰ προστάγματά του. Τὰ θελήματα δὲ ταῦτα τοῦ Θεοῦ εἶναι γεγραμμένα εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν, ἡ δὲ συνείδησις μᾶς τὰ λέγει καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἡ συνείδησις εἶναι γλῶσσα τοῦ Θεοῦ καὶ μᾶς ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν μας.» Ἐν δὲ

τῆ σημειώσει τοῦ κεφ. τούτου λέγει ὁ συγγραφεὺς ὅτι «εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν βλέπομεν ὅτι περιλαμβάνεται ὅλη ἡ ἠθικὴ.» Καὶ τῷ ὄντι ἐν αὐτοῖς ἐκτίθεται συντόμως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅλη ἡ ἠθικὴ.

Ἐπίτηδες ἐπεμείναμεν εἰς τὸ κεφ. τοῦτο, διότι ἐν αὐτῷ κεῖται τὸ θεμέλιον τῆς ὅλης πραγματείας, διαφαίνεται δὲ καὶ ἡ διάστροφος μέθοδος τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἠθικὴ στηρίζεται, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐπὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις παρέχει ἄμεσον γνώσιν τῶν θελημάτων τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ διὰ τί ὑποχρεοῦσιν ἡμᾶς ἀπολύτως τὰ θελήματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ; διότι ἴσως ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς παντοδύναμος; Ἀλλ' ἡ δύναμις δὲν ἐγγυᾶται περὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁ συγγραφεὺς παραδέχεται τοιοῦτόν τι. Μόνη ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἐπιβάλη εἰς ἡμᾶς τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πράττωμεν συμφώνως τοῖς θελήμασιν αὐτοῦ. Πόθεν λοιπὸν γινώσκουμεν τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τούτου ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τελειότερος ἡμῶν, πᾶσαν δὲ ιδιότητα ἡμῶν ἔχει ὁ Θεὸς εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν. Ποίας δὲ ἀπολύτως ἐπαινετὰς ιδιότητας ἔχομεν ἡμεῖς; Ἴνα ἀπαντήσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τοῦτο τὸ ἐρώτημα ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ἤδη ἀνεξαρτήτως τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ τίνες εἰσὶν αἱ ἀπολύτως ἐπαινεταὶ ιδιότητες, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ἄλλοχόθεν τὴν ἠθικὴν. Ἄλλως, σκεπτόμενός τις ὅπως ὁ συγγραφεὺς, δύναται νὰ εἴπῃ. Πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἡμεῖς, εἶναι ἀτελὲς καὶ τέλειον μόνον ἐν τῷ Θεῷ. Ἡμεῖς εἴμεθα κακοὶ, ὁ Θεὸς εἶναι κάκιστος ἡμεῖς ἄδικοι, ὁ Θεὸς ἀδικώτατος. Ἐκ τούτων καταφαίνεται πόσον διαστρέφουσι τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων οἱ πειρώμενοι νὰ θεμελιώσωσι τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς φυσικῆς θεολογίας. Κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἀνάγκη τὸναντίον ἡ ἠθικὴ νὰ θεωρῆται ὡς μία τῶν κυρίων βάσεων τῆς φυσικῆς θεολογίας οὐ μόνον διότι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς εἶναι ἐναργεῖς καὶ ἀμέσως βέβαιαι, ἢ δὲ φυσικὴ θεολογία ἐποικοδομεῖται ἐπὶ λίαν περιπλόκων συλλογισμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ τελεία μὲν μορφοῦσι τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ ἀπαρσιτήτως τὴν ἤδη προαποκτηθεῖσαν γνώσιν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ συγγραφεὺς λοιπὸν ἐπιχειρῶν νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς θεολογίας περιπίπτει εἰς τὸ σφάλμα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ λογικῇ καλεῖται ὕστερον πρότερον.

Ἀφοῦ δὲ τὸ θεμέλιον τοῦ ὅλου εἶναι τοιοῦτον, περιττὸν κρίνομεν νὰ παρατηρήσωμέν τι περὶ τῆς ἀποδείξεως τῆς θείας προνοίας δι' ἧς ὑποβάλλεται εἰς τὸν Θεὸν ἀντὶ τῆς γνησίως ἀγάπης καθαρὸς νεπωτισμὸς, περὶ τῆς μηδὲν ἀποδεικνυούσης ἀνθρωποτελεολογίας, δι' ἧς καταδεικνύε-

ται ὅτι ὅλος ὁ κόσμος σκοπὸν ἔχει τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἐπομένως κατὰ τὸν συλλογισμόν τοῦ συγγραφέως ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν φελλὸν, διὰ νὰ κατασκευάζωμεν πώματα ἐξ αὐτοῦ. Μόνον περὶ τῆς ἐπὶ ταύτης τῆς τελεολογίας στηριζομένης ὑποχρέωσης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἐκτελῆ τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς ἐν ἀρχῇ λεληθότως ἀπέδωκεν εἰς τὸν Θεὸν ἠθικὰς ιδιότητας, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία βεβαίως εἶναι εἰς αὐτὸν ἀλλαχόθεν γνωστὴ, ἐνταῦθα ἐπιλήσμων γενόμενος τῆς οἰκείας, ἔστω καὶ πρωθυστερώς εἰσαγομένης, ἠθικῆς γνώσεως συμπεραίνει τὸ κῦρος τῶν καθηκόντων ἡμῶν ἐκ τούτου, ὅτι εἶναι ἀπλῶς θελήματα τοῦ Θεοῦ. Ἀμφιβάλλων δὲ πρὸς τούτοις καὶ ὁ ἴδιος «εἰς ὅσα τῶ λέγει ἡ συνείδησις του καθ' ἐκάστην ἡμέραν» τρέπεται κατ' ἀρχὰς μὲν μετὰ τινος συστολῆς, εἶτα δὲ μετὰ παρρησίας τὴν τετριμμένην ὁδὸν τῆς καταδείξεως τῆς ὠφελείας τῶν καθηκόντων. Ἐν τῷ Ε' ἰδίως κεφ. τῷ πραγματευομένῳ περὶ τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει διδάσκει «τί μᾶς χρησιμεύει νὰ ἔχωμεν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.» «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, ἐκ φύσεως ἀγαπᾷ τὴν εὐτυχίαν του καὶ τὴν ἀνάπαυσίν του. Τοῦτο τὸ ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅταν ἐξετάσῃ ἑαυτόν. Ἡ εὐτυχία ὅμως αὕτη καὶ ἡ ἀνάπαυσις εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ ἠθικὴ ἢ ὕλική. Δηλαδή ἄλλοι μὲν ἐπιθυμοῦσι ν' ἀπολαύσωσι δόξαν καὶ αὕτη μόνη εἶναι ἡ ἠθικὴ εὐτυχία των, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐπιθυμοῦσι ν' ἀποκτήσωσι πλοῦτον καὶ οὗτος εἶναι δι' αὐτοὺς τὸ μόνον εὐτύχημα. Ὡστε καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι ἀγαπῶσι τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἀνάπαυσίν των, ἀδιάφορον ἂν ταῦτα προέρχονται ἀπὸ διάφορα ἀντικείμενα. Ἐκαστος λοιπὸν ἀγαπᾷ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἀνάπαυσίν του. Ὑπάρχουσι δὲ δύο δρόμοι, τοὺς ὁποίους δύναται τις ν' ἀκολουθῆ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, δηλ. ἢ ν' ἀφαιρέσῃ τὴν εὐτυχίαν ἀπὸ ἑνα ἄλλον, ἢ ν' ἀποκτήσῃ ἰδικήν του χωρὶς νὰ βλάβῃ τὸν ἄλλον. Ὡστε καὶ κατὰ τὸν ἕνα τρόπον καὶ κατὰ τὸν ἄλλον ὁ ἄνθρωπος γίνεται εὐτυχής.» Ὁ δεῦτερος τρόπος φέρει ζημίας καὶ καταστροφάς, ἄρα προτιμητέος ὁ ἄλλος.

Τοιαῦται θεωρίαι πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ ἠθικαί. Δὲν κατερχόμεθα εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν διαφόρων καθηκόντων, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται εἰς ἕκαστον κεφάλαιον ὡς τόσαι ἐκδόσεις τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων, οὐδὲ ἐνδιατρίβομεν εἰς τοὺς ἀνεπιτυχεῖς ὀρισμοὺς τοῦ συγγραφέως ὀρίζοντος τὴν μὲν Ἐκκλησίαν ὡς «τόπον, ὅπου συναθροίζονται οἱ πιστοὶ καὶ φανερώνουσι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην των,» τὴν δὲ πολιτείαν ὡς συλλογὴν νόμων ἀνθρωπίνων, μὲ τοὺς ὁποίους κυβερνᾶται ἐν ἔθνος ἢ μία πόλις,» ἀνάλογα δὲ πρὸς ταῦτα ὀρίζοντος καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντα,

οὐδὲ ἀναγράφομεν ὑποπτά τινα καθήκοντα καὶ τὰς πολλὰς ἀνακρίβειας καὶ πλάνας τοῦ συγγραφέως· διότι ἐκ τῶν μικρῶν δειγμάτων, τὰ ὅποια παρεθέσαμεν, κατεδείχθη, νομίζομεν, ὅτι, (καὶ ἅς ἐπιτρέψη ὁ συγγραφεὺς νὰ μεταχειρισθῶμεν μίαν παραβολὴν αὐτοῦ), τὸ προκείμενον θέμα δὲν εἶναι διὰ τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι ὡς τὰ ἀμύγδαλα εἰς τοὺς ὀδόντας τῶν νηπίων.

Ἡ Β' πραγματεία, ἣτις ἐπιγράφεται «Παιδικὸν ἐγκόλπιον,» φέρει δὲ τὸ ῥητὸν «Ἡ καλὴ λαβέτω» δὲν ἀπειλεῖ μὲν νὰ γείνη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πρόξενος τοσοῦτων κακῶν, ὅσα προέκυψαν ἐκ τοῦ κατηραμένου ἐκείνου μήλου τῆς Ἐριδος, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον οἰκοδομεῖται ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἀπειλεῖ ὅμως νὰ γεννήσῃ ἔριν μεταξὺ Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας ἐκατέρωθεν ἀξιούσης νὰ οἰκειοποιηθῇ αὐτήν· διότι ἐνῶ ἀπὸ τῆς § 4 μέχρι τῆς § 11 «Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ ἔχοντος εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τὰς τελειότητας ἐκείνας, ἅς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡ ἀγιωτάτη ἡμῶν Ἐκκλησία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ παιδαγωγικὴ, (ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει τὴν πραγματείαν αὐτοῦ παιδαγωγικὴν), ἐνῶ ἡ παιδαγωγικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὡς βάσιν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ,» πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἐπάγονται τρεῖς ψαυσταὶ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τῶν ὁποίων τὴν βαρύτητα δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα ὡς ξένων πρὸς τὸν σκοπὸν, ἀπὸ τῆς § 12 καὶ ἐξῆς ἐγκαταλιμπάνεται ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ καὶ παραλαμβάνονται ἀπλῶς τὰ καθήκοντα ἐκ τοῦ Δεκαλόγου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, γράψαντος ταῦτα τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παρούσαν καὶ τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.» Ἐν τῇ ἔριδι ταύτῃ κλίνομεν νὰ δικαιώσωμεν μᾶλλον τὴν θεολογίαν ἀναγνωρίζουσαν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ μικρὸν μέρος τῆς κατηχήσεως, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφικὴ δῆθεν προθεμελίωσις ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας διακρίνει αὐτὴν τῆς κατηχήσεως, αἱ δὲ «τερπναὶ ἐπαγωγικαὶ διηγήσεις,» αἱ ὅποια παρενείρονται ἵνα ἀποδειχθῇ π. χ. ὅτι ὁ προσευχόμενος μετὰ καθαρᾶς καὶ συντετριμμένης καρδίας ἀπολαμβάνει παρὰ τοῦ Θεοῦ πᾶν ὅ,τι συμφέρει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀνταμείβει τοὺς καλοὺς υἱοὺς, ὅτι τιμῶνται καὶ εὐτυχοῦσιν ἐν τε τῇ παρούσῃ ζωῇ καὶ τῇ μελλούσῃ οἱ τοὺς γονεῖς αὐτῶν ἀγαπῶντες, ὅτι ἐν γένει ὁ φυλάττων τὰ ὑπὸ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων διαγεγραμμένα καθήκοντα μεγάλα κερδαίνει, ἀπάγουσι τὸν συγγραφέα καὶ τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας. Καὶ αὕτη μὲν ἡ τρίχρους σημαία τοῦ συγγραφέως θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ στηθῇ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Ἠθικῆς, εἰάν τὰ χρώματα αὐτῆς ἦσαν καθαρὰ καὶ ἐτάσσοντο ἐν καταλλήλῳ τάξει. Δυστυχῶς ὅμως οὔτε τὸ πρῶτον συμβαίνει, οὔτε τὸ δεύτερον. Τὸ φιλοσοφικὸν μέρος εἰσάγεται μό-

νον πρὸς δικαιολόγησιν τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων. Ἄλλα πῶς δικαιολογοῦνται ταῦτα; «Ἀφοῦ πεισθῶμεν, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ἔχομεν καθήκοντα πρὸς αὐτόν.» Κατὰ τίνα ἀνάγκην ἔπεται τοῦτο, ἡμεῖς δὲν βλέπομεν. Τὸ κατηχητικὸν μέρος ἔχει μὲν ὀρθῶς, ἀλλὰ δὲν ζητεῖται ἐνταῦθα κατήχησις. Ἡ τάσις δὲ τοῦ συγγραφέως τοῦ ν' ἀποδείξῃ τὴν χρησιμότητα τῶν καθηκόντων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς γινώσκει μόνον τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ δὲ κρίσιν, ἠθικὴν ἐκτίμησιν ταύτης τῆς βουλήσεως. Καὶ αἱ πολλαὶ δὲ ἀνακρίβειαι καὶ ἀοριστίαι τῆς ἐκφράσεως, ὡς π. χ. ὅτι Ἐκκλησία ὀνομάζεται ἡ συνάθροισις τῶν πιστῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου, ὅτι ἡ ἀληθὴς φιλία εἶναι ἔνωσις δύο ψυχῶν εἰς ἓν σῶμα, ὅτι εὐγνωμοσύνη ὀνομάζεται ἡ ἐνδειξις ἡμῶν πρὸς τοὺς εὐεργετήσαντας ἡμᾶς, ὁ ἐν § § 15 καὶ 52 χαρακτηρισμὸς τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων ὡς ἀφορώντων εἰς τὴν γῆν, ἡ ἐν § 83 σύγχυσις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὰ ἐν σημ. τῆς § 50 καὶ ἐν § 238 καθήκοντα τοῦ μαθητοῦ εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως παιδαγωγείου, ὁ ἐπιπόλαιος τέλος παραινετικὸς τρόπος ὁ συνοδῶν τὴν ἐκθεσιν τῶν καθηκόντων πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι, ὅπως ὁ συγγραφεὺς τῆς πρώτης πραγματείας δὲν ἔχει ἀκόμη ὀδόντας διὰ τοιαῦτα ἀμύγδαλα, οὕτω ὁ τῆς δευτέρας δὲν ἔχει πλέον ὀδόντας διὰ τοιαῦτα.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματείας, ἣτις φέρει ἐπιγεγραμμένον τὸ ῥητὸν «Ὁμολογουμένως τῆ φύσει ζῆν.»

Μετὰ δωδεκασέλιδον προοίμιον πραγματευόμενον περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς συνειδήσεως ὅτι εἶναι «ἡ νοητὴ ἐκείνη ὄψις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς τὸ πνεῦμα ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ὕλης καὶ ἡ ὁποία μεταφορικῶς ὄμμα τῆς ψυχῆς ὀνομάζεται,» μετὰ τὴν ἐν σελ. 4 περὶ ἐμφύτων γνώσεων διδασκαλίαν, μετὰ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ψυχὴν, ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀναγγελίας τοῦ ἐν τῇ συνειδήσει διαμένει πάντοτε τὸ αὐτὸ χωρὶς νὰ μεταβάλληται, ὅτι αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀποκλειστικῶν αἰτίων ἔχουσιν αὐτὸ τοῦτο καὶ εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἀπὸ τὸν ἐκτὸς τοῦ σώματος κόσμον,» μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐξαγομένην ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν ἀνταμείβεται ἐπαξίως ἐνταῦθα καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ὑψίστην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδαιμονίαν δὲν μένει εὐχαριστημένος, ἀλλὰ ἐπιζητεῖ ἄλλην πολὺ ἀνωτέρην, μεταβαίνει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ Β' Κεφ. εἰς τὸ περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα, δηλ. εἰς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ «πῶς πρέπει νὰ διάγω-

μεν ἐν τῷ παρόντι σταδίῳ ἡμῶν ὅπως καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἡμῶν βίου.» Ἐσωτερικὴ τις ἀνάγκη, λέγει, μάς βιάζει νὰ γινώμεθα ὅσον τὸ δυνατὸν τελειότεροι. Τὸ περὶ τελειότητος ὁμως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ παρόντι βίῳ δὲν εἶναι εὐκολόν νὰ ὀρισθῆ, διότι τὴν τελειότητα ἐν τῷ βίῳ, ἐξ ἧς πηγάζει ἢ ἐν τῷ νῦν εὐδαιμονία καὶ ἢ μέλουσα μακαριότης ἄλλοι ἄλλως ἐδογματίσαν.» Ὁ συγγραφεὺς ἐν σελ. 14 ἀκολουθεῖ αὐθαιρέτως τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν.» Θεωρῶν δὲ ὑπὸ πάντων ὁμολογούμενον ὅτι ἡ ζωϊκὴ φύσις ἔχει πρὸς τὴν λογικὴν ὡς ὑπηρέτης πρὸς δεσπότην, χωρὶς νὰ εἴπῃ ἂν ἔχει ἢ ὀφείλει νὰ ἔχη καὶ διὰ τί, «καί τοι, λέγει, ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν ἐκείνη ὠθησις ὑπαγορεύει τὴν ἐλευθερίαν ἐν πᾶσι ὡς τὸ κύριον συστατικὸν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν, ἵνα κατορθωθῆ ἢ τελειοποιήσῃς ἡμῶν ἀνάγκη νὰ ζῶμεν ἐν κοινωνίᾳ. Ὁ καθαρὸς λόγος, ἔστις εἶναι αὐτὴ ἢ ψυχὴ ἐν τῇ καθαρότητι αὐτῆς, λέγει ὅτι ἄνευ κοινωνίας θὰ ἠθετοῦμεν τὸν προορισμὸν μας, δηλ. θὰ παρητούμεθα τοῦ νὰ ἡμεθα λογικὰ ὄντα. Ὡστε πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰς κοινωνικὰς ὑποχρεώσεις. Αὗται, αἵτινες ἐν γένει ὀνομάζονται καθήκοντα, ὅχι μόνον δὲν παρακωλύουσι τὴν ἀνθρωπότητα βαδίζουσαν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα, ἀλλὰ τὸναντίον εἶναι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον ὅ,τι ἡ θάλασσα εἰς τοὺς ἰχθύς. Ὁ λογικὸς ἀνθρώπος ἄνευ καθηκόντων δὲν δύναται νὰ τηρήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του.» Κατὰ τὸν συγγραφέα λοιπὸν τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν» σημαίνει ἐπιτελεῖν τὸ καθῆκον. Ἀλλὰ τί εἶναι καθῆκον; «Καθῆκον σημαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς τινά, καὶ ἐξυπακούεται τὸ, ὡς χρέος. Ἰσοδυναμεῖ δὲ μὲ τὸ κοινῶς λεγόμενον, τὸ νὰ κάμῃ τις τὸ χρέος του. Ὡστε ἐπιτέλει τὸ καθῆκον εἶναι ἴσον μὲ τὸ, κάμνε τὸ χρέος σου.»

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων γίνεται δῆλον ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται θεμελιώσις τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῆς ψυχολογίας. Ἐκ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ἐξάγει ὁ συγγραφεὺς ποῖαι προσπάθειαι τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσιν ἀξίαν. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς ψυχολογικὰ ζητήματα, διότι ἡ ἠθικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῶν κρίσεων τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως, αὗται δὲ εἶναι συμβεβηκότα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τῶν ὁποίων ἢ ἐξήγησις ἀνέκει εἰς τὴν Ψυχολογίαν ἄλλο ζήτημα ὁμως εἶναι, ἂν εἶναι ἀνάγκη ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἠθικῆς ν' ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν Ψυχολογίαν, ἢ δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἀρχὰς ἀμέσως σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἀσχέτως πρὸς τὴν Ψυχολογίαν. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη ἤδη πρὸ χιλιετηρίδων ὑπὸ τῶν Λογικευομένων, τῶν Μουσικῶν καὶ τῶν Γεωμετρῶν. Καὶ αἱ ἐποπτεῖαι τοῦ τοπικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ἢ γεωμετρία, εἶναι προϊόντα τῆς ψυχῆς. Ἡ

γεωμετρία ὅμως ἐχομένη ἐκείνου, τὸ ὅποιον εἶναι σαφές καὶ ἐναργές ἐν τῇ ἐποπτεία, τὸ ὅποιον λοιπὸν πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἠναγκασμένος νὰ παριστᾷ οὕτω καὶ ὄχι ἄλλως, ἀδιαφοροῦσα δὲ περὶ τοῦ πῶς ἐγεννήθησαν ἐκεῖναι αἱ τοπικαὶ ἐποπτεῖαι, ἐποικοδομεῖ ἀμέριμνος ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἔδαφους, τὸ ὅποιον εὔρε, καὶ ἀφήνει εἰς τὴν ψυχολογίαν ν' ἀποφανθῇ περὶ τοῦ πῶς γεννῶνται ἐκεῖναι αἱ ἐποπτεῖαι καὶ ποῦ στηρίζεται τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο. Ἡ αὐτὴ σχέσις τῆς Ἠθικῆς πρὸς τὴν Ψυχολογίαν εἶναι ἀπείρως ἀνγκαιότερα ἢ διὰ τὴν Γεωμετρίαν. Περὶ τῆς Ψυχολογίας ὑπάρχει ἕρις καὶ θὰ ὑπάρχη ἐπὶ πολὺ. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, μέχρις οὗ ἡ Ψυχολογία διδάξῃ τὸ δυνατόν τοιούτων διακρίσεων καὶ καταδείξῃ τὴν γένεσιν τῶν θυμικῶν καταστάσεων, αἵτινες συμβαίνουσιν ἐν ἡμῖν, ὅταν ἐκτιμῶμεν τὸ ἀγαθόν; Ἀλλὰ καὶ ἐὰν πράξῃ τοῦτο ἡ Ψυχολογία, οὐδὲν κερδαίνομεν διὰ τούτου, εἰμὴ μόνον θεωρίαν, ἥτις θὰ ἦναι ἀκατανόητος εἰς τὸν μὴ γινώσκοντα ἐκ τῶν προτέρων τὸ περὶ οὗ ἡ θεωρία, δηλ. αὐτὰς τὰς ἠθικὰς κρίσεις, τῶν ὁποίων τὸ κῦρος ἀνάγκη νὰ προϋποθέτῃ ἡ θεωρία. Καὶ διὰ τὴν Ἠθικὴν ὑπάρχει τῷ ὄντι στερεὸν ἔδαφος ἀνεξάρτητον τῆς ψυχολογίας, αἱ ἀπόλυτοι ἠθικαὶ κρίσεις. Ἔργον τῆς Ἠθικῆς εἶναι νὰ παραστήσῃ τὸ εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν ὑποκείμενον σαφῶς, ὠρισμένως καὶ τελείως, ἐλεύθερον παντὸς ξένου στοιχείου. Αἱ κρίσεις τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως θὰ ἐμφανισθῶσι τότε, ὅπως τὰ ἀξιώματα τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Λογικῆς, μετὰ ἐναργείας ἱκανῆς ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλές θεμέλιον τῆς Ἠθικῆς, καὶ ἐὰν δὲν γινώσκῃ τις διὰ τίνων ψυχικῶν γεγονότων παρήχθησαν. Τὸ κῦρος ἐκείνων τῶν κρίσεων εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως αὐτῶν, ὅπως τὸ κῦρος τῶν κρίσεων τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως σχέσεως φθόγγων ἐν τῇ μουσικῇ εἶναι ἀνεξάρτητον πάσης φυσικῆς καὶ ψυχολογικῆς θεωρίας.

Ἐκτὸς τούτου αἱ φράσεις «φύσις καὶ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου» εἶναι κεναὶ καὶ ἀσήμαντοι ἔννοιαι ἄχρηστοι ὅλως, ἡ δὲ θεμελίωσις τῶν νόμων τῶν κανονιστικῶν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχει ἀξίαν καὶ σημασίαν, προκειμένου περὶ θεμελιώσεως τοῦ καθήκοντος. Ἐὰν ἐκεῖνοι οἱ κανονιστικοὶ νόμοι ἦναι τοιοῦτοι, οἵτινες παρουσιάζουσιν ἀληθῆ πρότυπα διὰ τὴν βούλησιν, τότε αὐτοὶ εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἐν τῇ ἠθικῇ, πᾶσα δὲ ἀπόπειρα θεμελιώσεως αὐτῶν εἶναι ἀνόητος. Ἐὰν δὲ ἦναι μόνον νόμοι δρίζοντες καὶ κινουντες τὴν ἡμετέραν βούλησιν, τότε, καὶ ἐὰν στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως, οὐδεμίαν ἔχουσιν ὡς τοιοῦτοι ἠθικὴν ἀξίαν, διότι καὶ τὸ μὴ ἠθικόν, καὶ

τὸ κακὸν συμβαίνει κατὰ νόμους κειμένους ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως οὐδὲν θὰ συνέβαινε. Δὲν ἀγνοοῦμεν βεβαίως ὅτι οἱ οὕτω πραγματευόμενοι τὴν ἠθικὴν διακρίνουσι συνήθως τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκ ταύτης θέλουσι νὰ ἐξαγάγῃσι τὰς ἠθικὰς ὑποχρεώσεις. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται φράσεις «ἀληθῆς φύσις τοῦ ἀνθρώπου» κτλ. προϋποθέτουσιν ἤδη τὴν γνῶσιν τῆς ἠθικῆς, οἱ δὲ ἐποικοδομοῦντες ἐπ' αὐτῶν θεωροῦσι τὸ κακὸν ὡς τι ξένον, ἵνα δυνηθῶσιν οὕτω νὰ ταυτίσωσιν ἑαυτοὺς τῷ ἀγαθῷ.

Εἰς τοιαύτας κενὰς φράσεις περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τελειότητος, περὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ δεσποτείας τῆς λογικῆς φύσεως ὑπὲρ τὴν ζωικὴν, περὶ ἐπιτελέσεως τοῦ χρέους, περὶ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος περιστρέφεται, ὡς εἶδομεν, ἅπασα ἡ θεωρία τοῦ συγγραφέως. Οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν σαφῆ, εὐκρινῆ καὶ πραγματικὸν νοῦν ἔχουσαν ἔννοιαν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῆς στηριζομένου προορισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον λέξεις κενὰς πάσης ἐννοίας καὶ ἀδικαιολογήτους δισχυρισμούς. Τοῦτο αἰσθανόμενος, ὡς φαίνεται, καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς, μεθ' ὅλην τὴν ψυχολογικὴν θεμελίωσιν, εἰς τὴν ἐδαπάνησεν 22 σελίδας, ἐκτοξεύει αἴφνης ὡς ἀπὸ πιστολίου νέαν ἀρχήν. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.» Καὶ ταύτης δὲ τῆς θεῖον ἐχαύσης τὸ κῦρος ἀρχῆς χρῆσιν ποιεῖται μόνον ἐν τῷ περὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων κεφαλαίῳ «Τὸ πρὸς τὸν Θεὸν συναίσθημα, λέγει, παρέσθη εἰς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον πάντοτε ὡς φόβος τοῦ Θεοῦ προερχόμενος ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ. Φοβοῦ τὸν Θεόν, διότι ὁ Θεὸς εἶναι μέγας.» Ταῦτα μὲν ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ὁ ἐκ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἀρῦόμενος τὰ μέσα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Ἄλλ' ἡ οὕτω παραχθεῖσα ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς πηγάζων φόβος δὲν δύνανται νὰ προάγῃσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του, τουτέστι εἰς τὴν τελειοποίησιν, ἧς εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἡ φύσις αὐτοῦ καὶ ἐξ ἧς πηγάζει ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ μακαριότης. Εἰς τελείαν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς ἐξ αὐτῶν τῶν κόλπων τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀναπληρῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἔλλειψιν ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν λέγων ἄνθρωπε, διὰ νὰ φθάσῃς εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχει προωρισμένον διὰ σέ ὁ Θεός, ὀφείλεις ὄχι νὰ φοβῆσαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ ν' ἀγαπᾷς αὐτόν.» Περὶ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ὀρθῆς ἐφαρμογῆς τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἀρχῆς, περὶ τῆς «ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος πηγαζούσης ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν» δὲν λέγομεν τίποτε. Ὁ σκοπὸς ἡμῶν

ἤτε νὰ δειξώμεν πῶς ὁ συγγραφεὺς ἐξολισθαίνει εἰς ἄλλην ἀρχὴν, ἥτις πάλιν, ἐπειδὴ εἶναι παραστατικὴ πολλῶν τινῶν καὶ μὴ εὐκαταλήπτων, ὑποχωρεῖ ἐν σελ. 33 εἰς τὸν ἐξῆς τύπον, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν συγγραφέα ἕκαστος δύναται νὰ σχηματίσῃ ἐκ τῆς πείρας. «Διὰ τοῦ μόνου, ἀλλὰ πολλῶ τιμωτέρου (τῶν πέντε αἰσθητηρίων) κριτηρίου, ὅπερ ἠθικὴ συνείδησις καλεῖται, συντηροῦμεν καὶ προάγομεν ἑαυτοὺς ἠθικῶς. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ κριτήριον, εἰάν διχμὲν ἄλύμαντον, δύναται νὰ μᾶς κάμῃ νὰ τηρῶμεν ἑαυτοὺς ὁσίους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ δικαίους ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.» Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ φαίνεται ἀνεπαρκὴς εἰς τὸν συγγραφέα, καταφεύγει οὗτος ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κοινὴν καὶ τετριμμένην ὁδὸν τοῦ συμφέροντος. Οὕτω ἐν σελ. 50—55 συνιστᾷ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ἕνεκα τῶν ὠφελειῶν αὐτῆς, ἐν δὲ σελ. 56 τὸ σέβας πρὸς τὸν ὁμοίον μας διότι εἶναι πιθανὸν νὰ λάβωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, δηλ. νὰ εὐρωμεν τὴν καταστροφὴν μας (ἐκδίκησιν) ἢ τὴν σωτηρίαν μας (ἀμοιβήν). Μετὰ τοιαύτας δὲ θεωρίας περὶ ἀγάπης οὐδόπως θὰ φανῆ παράδοξος ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως ὅτι «ἐκ τοῦ ὅτι ὀφείλεις ν' ἀγαπᾷς τὸν πλησίον ὡς σεαυτὸν δὲν ἔπεται ὅτι ὀφείλεις καὶ νὰ πράττης ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι πράττεις ὑπὲρ σεαυτοῦ, ὡς ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ· ἀλλὰ νὰ διαθέτης ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκ τῆς δυνάμεώς σου πᾶν τὸ περισσεῦον μετὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν, αἵτινες προσιδιάζουσιν εἰς σὲ ὡς εἰς ἄτομον.» Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις περὶ τῆς ἄλλης γνώμης τοῦ συγγραφέως ὅτι «ἀνάγκη ἕκαστον ἄτομον νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους, ἐνόσω οὗτοι προφανῶς δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ λογικόν, καὶ ἀπόλυτον εὐπειθειαν εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἐνόσω οὗτοι προφανῶς δὲν παραβαίνουσι τοὺς νόμους, καὶ ἐνόσω δὲν ἐξαχρειώνουσι τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου προφανῶς καταπατοῦντες τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας τὰ παραγγέλματα, ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς τοὺς νόμους καὶ ἀπόλυτος εὐπειθεια εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἢ τοῦλάχιστον μεγάλη δόσις ἀμφοτέρων.» Ὡραία τῶντι ἠθικὴ, ἥτις καθίστησι τὸ ἄτομον κριτὴν τῆς συμφωνίας τῶν νόμων πρὸς τὸ λογικόν, ἐκ τῆς κρίσεως δὲ αὐτοῦ ἐξαρτᾷ τὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους ἢ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῶν, ἐπὶ τέλους δὲ ἀρκεῖται μὲ μικρὰν δόσιν ὑπακοῆς! Κρίμα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐλησμόνησε νὰ γράψῃ καὶ συνταγὴν προσδιορίζουσαν τὴν δόσιν ταύτην, τοῦλάχιστον κατὰ μέσον ὅρον.

Τοιαύτη τις παρίσταται ἐν γένει καὶ ἡ τρίτη πραγματεία. Δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὰς λεπτομερείας, διότι τὰ μέχρι τοῦδε ἀρκοῦσι, νομίζομεν, ἵνα χαρακτηρίσωσι τὴν ὅλην τάσιν καὶ μέθοδον τοῦ συγγραφέως. Καὶ

τὰ λοιπὰ κεφάλαια περιέχουσιν ὁμοίας θεωρίας καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ θεωρίας ἀκαταλλήλους εἰς ἀνάγνωσμα προωρισμένον διὰ τὸν λαὸν καὶ τοὺς παῖδας.

Ἡθικὴ θεωροῦσα ὡς τελικὸν σκοπὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἐν τῷ βίῳ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν μακαριότητα, θεωροῦσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην ὡς μέσα, δι' ὧν ἀναπαύονται ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου, κηρύττουσα ὅτι πάντα τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ εἰς τὸν ἀνθρώπον εἶναι σχετικὰ, κινουμένη ἐν γένει ἐν τοιαύταις ἐπικινδύνοις ἀοριστίαις καὶ πηδῶσα ἀπὸ ἀρχῆς εἰς ἀρχὴν, ἐπὶ τέλους δὲ μὴ εὐρίσκουσα ἄλλο κριτήριον τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τὸ συμφέρον εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ ἠθικὴ.

Εὐσταθεστέρα τῶν τριῶν ἄλλων καὶ ὑπὸ πολλὰς ὄψεις τελειότερα παρίσταται ἡ τετάρτη καὶ τελευταία πράγματεία. Ἦδη τὰ δύο ῥητὰ, τὰ ὅποια φέρει ὡς ἐμβλήματα ἐν τῇ προμετωπίδι, «Πράττε ὅ,τι ὀφείλεις νὰ πράξεις καὶ ἄς συμβῇ ὅ,τι ἂν συμβῇ,» καὶ, «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» γεννώσιν τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐρωμεν ἐν αὐτῇ φρόνημα εὐγενές, τὰς γνησίας ἠθικὰς ἀρχὰς ἀπηλλαγμένας τοῦ εὐδαιμονισμού. Ἡ ἐπίκλησις τῆς συνειδήσεως πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ὑποβοηθουμένης καὶ φωτιζομένης καὶ ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν παραγγελμάτων δεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκεται ἐπὶ σημείου δυναμένου νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ ζητουμένου. Λέξεις σαφεῖς καὶ ἀπλᾶι, περίοδοι μικραὶ καὶ εὐσύνοπτοι καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἀντίληψιν παίδων καὶ ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ὕφος κανονικὸν καὶ ὁμαλὸν, παραδείγματα ἐπιτήδεια νὰ δώσωσι σάρκα καὶ ὅστα εἰς τὰς ἀφηρημέναις ἠθικὰς ἰδέαις, ποιήματα τέλος κατάλληλα ἵνα ἐγχαράξωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγνωστῶν ἀνεξιτήλοις γράμμασι τὰ πορίσματα τῆς θεωρίας προδίδουσι τὸν ἔμπειρον παιδαγωγόν. Ἄς ἴδωμεν κατὰ πόσον ἐπωφελήθη ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ὅλου τὰς ἀρχὰς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὀρμᾶται καὶ κατὰ πόσον ἡ ὕλη ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ εἶδος.

Ἡ γνωστικὴ ἀρχὴ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἡθικῆς τῶν κανονιστικῶν τῆς βουλήσεως ἐν τῇ πράγματεία ταύτῃ εἶναι ἡ συνείδησις. «Πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ πράξητε καὶ νὰ μὴ πράξητε, πᾶν ὅ,τι εἶναι καλὸν ἢ κακόν, ἀρετὴ καὶ κακία, δίκαιον καὶ ἀδίκον, εἶναι γεγραμμένον εἰς τὸ βιβλίον τῆς συνειδήσεως» (§ 5). «Ὁ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων ἡμῶν εἶναι ἡ συνείδησις ἡμῶν» (§ 2). «Καὶ τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικλώματατα ἐκ τῆς συνειδήσεως προέρχονται» (§ 29). Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται τὴν συνείδησιν κρατοῦσαν, ὅπως ὁ Μωϋσῆς, δύο πλάκας τοῦ νόμου καὶ ἐτοίμην νὰ εἴπῃ εἰς πάντα τί ἐπιτάσσεται καὶ ἀπαγο-

ρεύεται. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς λέγει ἐν § 143 πολὺ ὀρθῶς «Ἡ συνείδησις εἶναι κριτὴς.» Τοιοῦτος κριτὴς ὅμως προϋποθέτει ἤδη ὡς ἐγνωσμένον καὶ ἀνεγνωρισμένον μέτρον τι, κατὰ τὸ ὁποῖον κρίνει, γενικούς τινας κανόνας, πρὸς τοὺς ὁποίους παρβάλλεται ἡ ἐκάστοτε βούλησις καὶ πράξις τοῦ ἀτόμου καὶ, ἐὰν μὲν συμφωνῇ πρὸς αὐτοὺς ἐπιδοκιμάζεται, ἐὰν δὲ μὴ, ἀποδοκιμάζεται. Οἱ γενικοὶ οὗτοι κανόνες δὲν δύνανται νὰ ᾔηται ἀρχῆθεν προῖξ τῆς ψυχῆς, διότι ἡ παρατήρησις οὐδὲν δεικνύει δυνάμενον νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑπαρξίν ἀρχικῆς ἀσφαλοῦς κρίσεως τοῦ παιδὸς, ἀλλὰ τοῦναντίον διδάσκει ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπτυχθῇ αὕτη διὰ τῆς ἀγωγῆς. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀρχικῶς ἐν ἄλλῳ τινι κύκλῳ τῆς γνώσεως ἐννοίας σαφεῖς καὶ κρίσεις ὀρθὰς, οὕτω καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ συνείδησις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἔμφυτος, ἀλλ' ἐπίκτητος, ἀρχεται δὲ ἐκδηλουμένη ἐν αὐτῷ εὐθύς ὡς συμπέση ἐν τῇ παραστατικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ κανῶν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἀνεγνωρισμένος ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τινος οἰκείας ἐπὶ μέρους βουλήσεως καὶ πράξεως σχετιζομένης πρὸς τὸν κανόνα. Τότε γεννᾶται ἡ κρίσις ἡ ἐπιδοκιμάζουσα ἢ ἀποδοκιμάζουσα τῆς πράξεως· αὕτη δὲ ἡ κρίσις εἶναι ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν εἰς τὴν συνείδησιν.

Ὁ ὀρμώμενος λοιπὸν ἐν τῇ ἠθικῇ ἀπὸ τῆς συνειδήσεως ὀφείλει νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς τὴν σαφῆ καὶ τελείαν παράστασιν τοιούτων σχέσεων τῆς βουλήσεως, εἰς τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀποδώσωμεν ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον, πρὸς τὸ ὁποῖον μετρεῖ ἡ συνείδησις τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις. Ἄλλως, ἐὰν νομίζῃ τις ὅτι δύναται νὰ εὕρῃ ἐν τῇ φωνῇ τῆς συνειδήσεως ἀμέσως τὴν ἀληθῆ ἐκφρασιν τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, εἰς τὸν τοιοῦτον ἐν πρώτοις ἀφανίζονται αἱ διαφοραὶ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ὅπισθεν τῆς ὁμοιομόρφου ἀψικαρδίας τοῦ ἐπαίνου ἢ τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἐπαίνου ἢ ψόγου, τὸν ὁποῖον ἀπονέμει εἰς αὐτὸν ἡ κοινωνία ἢ τὸ δικαστήριον, δὲν δύναται νὰ διῶδῃ τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἀποφάνσεων τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τί εἶναι τὸ προκαλοῦν τὴν ἀψικαρδίαν. Ἡ τεταρχγμένη συνείδησις προξενεῖ ἄλγος· ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἄλγει δὲν διορῶμεν πόθεν προέρχεται τὸ ἄλγος, ὅπως ὁ κεντηθεὶς δὲν κατανοεῖ ἐκ τοῦ κεντήματος ἂν ἐκεντήθη ὑπὸ ἀκάνθης ἢ βελόνης. Καὶ ὅμως ὁποία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν! Ἐὰν φανταζώμεθα τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης, αἰσθανόμεθα τὴν καλλονὴν αὐτῆς· ἐὰν τὴν τοῦ δικαίου, τὴν ἀυστηρότητα αὐτῆς. Πόσον δὲ διαφέρουσιν ἡ ἀσθένεια τῆς βουλήσεως καὶ ὁ φθόνος! Καὶ ὅμως

ἐν τῇ αὐτεπιδοκιμασίᾳ ἢ αὐταποδοκιμασίᾳ τῆς συνειδήσεως ἐξαφανίζονται αὐταὶ αἱ διαφοραί. Ἐὰν δὲ ἐπέλθῃ καὶ ἡ ἀψικαρδία, τότε ὅ,τι συναισθάνεται ὁ ἄνθρωπος μόνις διακρίνεται τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἕνεκα οἷας δήποτε φαιδρᾶς ἢ λυπηρᾶς ἀγγελίας. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει καὶ συνείδησις πλανωμένη, ἢ ἐξ ὑποκειμένου βεβαιότητος τῶν ἀποφάνσεων τῆς ὁποίας κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται τῶν τῆς ὀρθῆς. Ὑπάρχει συνείδησις πεπωρωμένη καὶ κεκαυτηριασμένη, ἥτις τοῦλάχιστον σιγαῶς ὅπου ἔπρεπε νὰ ὑψώσῃ φωνήν, καὶ συνείδησις ἐπισφαλῆς καὶ ἀμφιταλαντευομένη, ἥτις οὐδέποτε γινώσκει ἀκριβῶς καὶ κατηγορικῶς τί ὀφείλει ν' ἀποφανθῇ. Γνωστὸν τέλος πόσα κακὰ συνέβησαν ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως. Ἐὰν λοιπὸν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως τεθῇ ὡς τὸ ὑψιστον κριτήριον τῆς ἠθικῆς, δὲν βλέπομεν τότε πῶς δύναται τις νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς ἀπολύτους δρισμοὺς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Τοῦτο συναίσθανόμενος καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ ὁμολογῶν ἐν § 6 ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ἠθέλησαν ν' ἀμαυρώσωσι τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως,» ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν Δεκάλογον. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐξ ἄλλων λόγων λαμβανομένων ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς ἡδυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι λόγος τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἐν αὐτῇ παραγγέλματα εἶναι θείας καταγωγῆς, εἶναι βούλησις τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπεται, νομίζομεν, ἡ ἐρώτησις· εἶναι τι ἀγαθόν, διότι ἐπιτάσσει αὐτὸ ὁ Θεός, ἢ ἐπιτάσσει αὐτὸ ὁ Θεός, διότι εἶναι ἀγαθόν; Ἐὰν τὸ πρῶτον, παύει τότε ἡ διάκρισις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ δὲ αἴρεσις τοῦ πρώτου ἐπὶ τέλους στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀυθαιρεσίας τοῦ Παντοδυνάμου· ἐὰν δὲ τὸ δεύτερον, ζητεῖται τότε τί εἶναι τὸ ἀγαθόν καθ' ἑαυτό. Ἄρα ὤφειλεν ὁ συγγραφεὺς φωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπραγματώθησαν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ἐν ἀπολύτῳ καθαρότητι καὶ τελειότητι, καὶ ἀναλύων τὴν πραγματικὴν βούλησιν τοῦ Κυρίου εἰς τὰς θεμελιώδεις σχέσεις αὐτῆς νὰ καταδείξῃ ἐν αὐταῖς τὰς αὐτὰς ἀπλᾶς, ἀπολύτως ἐπαινετὰς σχέσεις βουλήσεων, τὰς ὁποίας ἀναπτύσσει καὶ ἡ φιλοσοφία. Τοιαύτην ὅμως ἔκθεσιν τῶν ἀπολύτως προτυπωτικῶν σχέσεων τῆς βουλήσεως εἰς μάτην ἠθέλε ζητήσῃ τις ἐν τῇ πραγματείᾳ. Ἀπλῶς παραδέχεται ὁ συγγραφεὺς ὅτι «ὅ,τι συγχωρεῖ ἡ συνείδησις καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ εἶναι καλόν.» Τί δὲ εἶναι τοῦτο δὲν ἐξετάζει. Οὕτω δὲ οὔτε ἡ γνωστικὴ ἀρχὴ τῆς συνειδήσεως, οὔτε ἡ τοῦ παραδειγματικοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν δικαιολόγησιν τῶν καθηκόντων. Ταῦτα ἢ περιλαμβάνονται ἀπλῶς ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ αἰτιολογοῦνται ἐκ τῶν καλῶν ἢ

κακῶν ἀποτελεσμάτων, ἡ δὲ συνείδησις ὑπαγορεύει μόνον τι ἀόριστον, δηλ. τὸ «ὅ,τι καλὸν φίλον ἐστί.»

Ἐὰν δὲ ἐκ τῆς γνωστικῆς ἀρχῆς μεταβῶμεν εἰς τὰς κανονιστικὰς τῆς βουλήσεως ἀρχὰς τοῦ συγγραφέως, εἰς τὸ τέλος, εἰς ὃ ἀναφέρεται πᾶσα βούλησις καὶ πράξις τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκομεν τὸν συγγραφέα ἄπιστον εἰς τὰ ῥητὰ, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πραγματείας. «Γίνεσθε, λέγει, τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.» Πῶς δὲ εἶναι τέλειος ὁ Θεός; Ἡ ἀγία βούλησις τοῦ Θεοῦ ἔχει μόνον καθαρὰ ἐλατήρια. Οὐδὲν ἔχει ὁ Θεὸς νὰ φοβηθῆ, οὐδὲν νὰ ἐλπίσῃ. Καὶ ὅμως εἶναι ἅγιος. Ὁ Θεὸς γινώσκει τὴν ἀγιότητα, ἐπιδοκιμάζει αὐτήν, ἐξασκεῖ αὐτήν. Οὕτω πρέπει νὰ πράττωμεν καὶ ἡμεῖς. Ἀγάπη τῆς ἀρετῆς ἄνευ ἰδιοτελείας εἶναι τὸ γινώρισμα τοῦ ἀληθοῦς μεγαλείου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἠρωτισμοῦ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐθισθῶμεν εἰς τὸ ν' ἀκολουθῶμεν τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς ἐξ εὐαρεσκείας πρὸς αὐτούς. Διὰ νὰ προτρέψῃ τις ἡμᾶς εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀρετὴν δὲν πρέπει νὰ δεικνύῃ εἰς ἡμᾶς ἠνεωγμένους τὰς πύλας τῆς γσέννης ἢ νὰ περιγράψῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Παραδείσου, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ παραινῆ μετὰ τοῦ συγγραφέως. «Πράττε ὅ,τι ὀφείλεις νὰ πράξῃς καὶ ἄς συμβῆ ὅ,τι ἂν συμβῆ.» Καὶ ὅμως ὁ συγγραφεὺς πανταχοῦ τῆς πραγματείας παρεισάγει ὡς τὸ οὐ ἔνεκα τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος πᾶν ἄλλο ἢ τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀνεξάρτητον πάσης βουλήσεως ἀξίαν τοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω ἐν § 12—14 λέγει ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐκτελῶμεν τὸ καθήκον διότι ἡ συνείδησις ἀνταμείβει, ὁ Θεὸς ὑπόσχεται τὸν Παράδεισον καὶ ὁ κόσμος ἀγαπᾷ ἡμᾶς. Ἐν § 17 ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διὰ νὰ εὐδαιμονήσῃ ὀφείλει νὰ κυβερνᾶται μὲ τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ. Ἐν § 108 ὅτι πρὸς τὴν τελειότητα ἀποβλέποντες πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ βαδίζωμεν καὶ οὕτω ν' ἀπαλλαττώμεθα ἀπὸ τὰ δεινὰ καὶ τὰς δυστυχίας, αἵ τινες ἀκολουθοῦσι πάντοτε τὸν κυριευόμενον ὑπὸ τῶν ἀλόγων παθῶν καὶ τῶν κακῶν ἕξεων. Ἐν § 110 ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ καθιστᾷ τὰ ἔθνη εὐδαίμονα. Ἐν § 138 ὅτι ὁ ἀσεβῶν πρὸς τοὺς γονεῖς ἀδύνατον νὰ εὐτυχήσῃ, ὁ δὲ τιμῶν αὐτοὺς γίνεται εὐτυχής. Ἐν § 159 ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ εἰρήνη καὶ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη εἶναι ἀναγκασιόταται εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ εὐτυχίαν τῶν οἰκογενειῶν καὶ προπύργιον κατὰ τῶν δυστυχιῶν. Ἐν § 174 ὅτι ὁ φιλαλήθης ἔχει τὴν συνείδησίν του καθαρὰν καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀπολαύει τῆς ὑπολήψεως πάντων πληροῦ τὴν ψυχὴν του χαρᾶς καὶ καθιστᾷ αὐτὸν εὐτυχῆ καὶ εὐδαίμονα. Ἐν § 176 ὅτι ἡ ἀλήθεια βραβεύεται. Ἐν § 178 ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀσκῆ, ἐὰν θέλῃ

νά εὐδαιμονήσῃ. Ἄλλαχού δὲ πάλιν, ὡς ἐν § 114, ἐξετάζονται τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς κακίας καὶ τὰ καλὰ τῆς ἀρετῆς καὶ ἀλλαχοῦ ἀποδεικνύεται τὸ ὠφέλιμον τῆς ἐκτελέσεώς τινων ἐντολῶν. Καὶ τὰ πλείστα δὲ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ χρησιμεύωσιν εἰς διασάφησιν τῶν ἠθικῶν σχέσεων, αἰχμαλωτίζονται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, εἰς τὴν ἀπόδειξιν τούτου, ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀνταμείβεται καὶ ὁ ἐνάρετος εὐτυχεῖ.

Τὸ οὐσιῶδες λοιπὸν τέλος τῶν πρακτικῶν σκέψεων τοῦ συγγραφέως, τὸ οὗ ἕνεκα πάσης βουλήσεως, εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Οὐδαμοῦ ὅμως ὀρίζεται ὁ συγγραφεὺς ἐν τίνι συνίσταται αὕτη. Ἐὰν εὐδαιμονίαν θεωρῇ τὸ σύστημα τῆς πληρώσεως πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν εἰς τὰς ταπεινοτέρας ἡδονὰς διευθυνομένων ἐρωτώμεν τότε (αὕτη δὲ ἡ ἐρώτησις ἀφορᾷ καὶ εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν τριῶν ἄλλων πραγματειῶν) διὰ τί εἶναι ἡ εὐδαιμονία ἀπολύτως αἰρετή; Βεβαίως ἡ ἀπάντησις θὰ ἦνε· διότι ἅπαντες ὀρεγόμεθα αὐτῆς. Πόθεν ὅμως λαμβάνει τὴν ἀξίαν αὕτη ἡ ὄρεξις ἡ τείνουσα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν; Ἐὰν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς ὃ τείνει, τῆς εὐδαιμονίας, τότε κινούμεθα ἐν κύκλῳ. Ἐὰν ὅμως ἀπαγορεύσῃ εἰς ἡμᾶς ὁ συγγραφεὺς τὴν δευτέραν ταύτην ἐρώτησιν, τότε ἡ θεωρία αὐτοῦ εἶναι ἡ εὐθανασία τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἠθικὴ ζητεῖ τὸ μέτρον, καθ' ὃ μετρεῖται καὶ ἐκτιμᾶται ἡ ὄρεξις, ἡ βούλησις. Ὁ εὐρίσκων δὲ τοῦτο ἐν τούτῳ, τὸ ὅποῖον ἡ ὄρεξις ἐπιθυμεῖ, καθιστᾷ τὸ εἰς κρίσιν ὑποβλητέον, δηλ. τὴν βούλησιν, κριτὴν, λοιπὸν ἀνατρέπει τὴν ἠθικὴν. Ἐὰν δὲ ἀναγνωρίζῃ ὁ συγγραφεὺς τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, δὲν ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὰς τὴν σημασίαν ἀπολύτων κανόνων τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ μόνον τὴν σημασίαν μέσων πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἡδονήν, τὴν λεπτοτέραν εὐδαιμονίαν, καὶ τότε πόρρω ἴσταται τῆς ἠθικῆς. Εἰς ὀπωσοῦν φρόνιμος εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὅτι ἀπαραίτητος ὅρος βίου εὐδαίμονος εἶναι φρόνημα ἐσωτερικῶς ἐλεύθερον καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, λαμβάνον τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων ἐξ αὐτῶν. Ἐν ὅσῳ ὅμως ὑποβιβάζει τὸ ἠθικῶς ἀπόλυτον εἰς μέσον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὐ μόνον ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, (διότι χάριν τοῦ ἀπολύτου σκοποῦ αὐτοῦ, τῆς εὐδαιμονίας, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι πρέπει νὰ κανονίζωσιν ἀπολύτως τὴν βούλησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν ν' ἀρνηθῇ τοῦτο θέτων ὡς ἀπόλυτον κανόνα τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐδαιμονίας), ἀλλὰ καὶ καταντᾷ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν παχυλώτατον ἡδονισμὸν. Διότι ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ἔχωσι μόνον ἕμμεσον ἀξίαν τοῦ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς κανόνες τοῦ γενικοῦ συστήματος τῶν ἡδονῶν, τῆς εὐδαιμονίας, ἐὰν ἡ ἰδιάζουσα ἡδονή, ἣν αἰσθανόμεθα ἔκ τινος σχέσεως

βουλήσεων, διαφέρει κατά ποιὸν τῶν ἄλλων ἡδονῶν, αὕτη δὲ ἡ διαφορὰ προκύπτει ἐκ τῆς οἰκείας ἀξίας τῆς σχέσεως τῶν βουλήσεων, τότε ἀνάγκη ἡ ἀξία τῆς σχέσεως νὰ ᾖ ἡδη ὠρισμένη ἀνεξαρτήτως τῆς ἡδονῆς. Ἡ θυμικὴ κατάστασις, ἣτις καλεῖται ἡδονή, δύναται νὰ ᾖ τὸ γνῶρισμα τοῦ ἀποτελέσματος δεδομένης ἀξίας (τῆς ἐν τῇ σχέσει τῶν βουλήσεων κειμένης)· ἡ ἀξία αὕτη ὅμως δὲν κεῖται ἐν τούτῳ τῷ ἡδεῖ ἀποτελέσματι. Αὕτη δὲ ἡ ἀξία ὠρισμένης βουλήσεως καὶ πράξεως ὀφείλει τότε νὰ ᾖ τὸ κινουῦν ἐλαττήριον τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀξία τῆς σχέσεως τῶν βουλήσεων ἔρχεται ἐκ τῆς ἡδονῆς, ἢν παράγει, ἡ δὲ ἡδονὴ αὕτη ὀφείλει νὰ ᾖ τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως, τότε πᾶσα ἡδονὴ ἔχει ἐπὶ τέλους δικαίωμα νὰ τεθῆ ὡς σκοπὸς τῆς βουλήσεως.

Ἐκτὸς τῶν ἐκτεθέντων θεμελιωδῶν σφαλμάτων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πραγματείᾳ καὶ ἄλλα ἦττον μὲν σπουδαῖα, ἀσύγγνωστα ὅμως. Οὕτω π. χ. ἀπὸ τῆς § 25 μέχρι τέλους τοῦ πέμπτου κεφαλαίου ἐκτίθεται ἀλλόκοτος θεωρία περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. «Ἐκαστον καθήκον προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην καὶ ἐν δικαίωμα, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι χρεωστοῦσι νὰ ἱκανοποιήσωσιν. Ἐὰν ᾖσθε ἐπιμελεῖς, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἱκανοποιήσῃ ὁ διδάσκαλος δίδων εἰς ὑμᾶς καλοὺς βαθμοὺς καὶ ἐπαινῶν δημοσίᾳ ἐνώπιον τῶν ἄλλων. Ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς συμμαθητάς σας, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἀγαπῶσι καὶ αὐτοί. Ἐὰν δανείσητε τὸ βιβλίον εἰς τοὺς συμμαθητάς σας, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς δανείζωσι καὶ αὐτοί.» Ἐν τέλει δὲ συγχέονται τὰ καθήκοντα πρὸς τὰ διπλώματα. Τὸ δεῦτερον κεφάλαιον τὸ πραγματευόμενον περὶ ἐλευθερίας οὐδὲν ὠρισμένον διδάσκει περὶ αὐτῆς. Ἡ ἐν § 39 βηθμολογικὴ διατίμησις τῶν καθηκόντων εἶναι ἡμαρτημένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἀποδείξεων τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, διότι εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ἡ δικαιολόγησις ὅμως τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων ἔχει πολλὰ τὰ ψευδέα. Οὕτω ἐν § 59 λέγει, ὅτι «ἡ προσευχὴ ἐπιβάλλεται ὡς χρέος, διότι περιστοιχίζόμεθα ὑπὸ ἀναγκῶν καὶ στενοχωριῶν,» βεβαίως κατὰ τὸ, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου. Οὕτω λέγει ἐν § 50 ὅτι «ἐκ τῶν ἐντολῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχονται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, πρώτη καὶ κυρία εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, τούτέστιν ἡ εἰλικρινὴς ἡμῶν πεποίθησις εἰς τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπομονὴ εἰς τὰς θλίψεις καὶ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀσπίς καὶ προπύργιον κατὰ παντὸς κινδύνου εἰς τὸν ὁποῖον ἴσως ὑποπέσωμεν» δηλ. καὶ ἡ πίστις ὠφέλιμος pro domo. Ἐν § 157 λέγει ὅτι «πρέπει νὰ ἔχητε πρὸς τοὺς ἀδελφούς σας τὸ αἰσθηματικόν

ἀγάπης πολὺ ζωηρότερον καὶ θερμότερον τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.» Ἐν § 176 ὅτι «ἡ δικαιοσύνη εἶναι χαρακτηριστικὸν οὐσιῶδες τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.» Τὰ πρὸς τὴν πατρίδα τέλος καθήκοντα δικαιολογούνται ἐκ τοῦ πόθου πρὸς τὰ βουνὰ, τοὺς βράχους καὶ τὰ δένδρα της.

Τὰ πλεῖστα τῶν δευτερευόντων τούτων σφαλμάτων εἶναι περιαιρετὰ χωρὶς νὰ πάθῃ τὸ ὄλον. Τὰ δύο ὅμως θεμελιώδη, τὰ ὁποῖα διήκουσι δι' ὅλης τῆς πραγματείας καὶ ἀποτελοῦσι τὸν κύριον χαρακτῆρα αὐτῆς, ἀπαιτοῦσι ριζικὴν θεραπείαν. Ὅπως ἔχει τανῦν ἡ πραγματεία πολὺ ἀφίσταται τῆς εὐγενοῦς προθέσεως τοῦ ἀοιδίμου ἀγωνοθέτου καὶ τῶν προσδοκιῶν τοῦ Συλλόγου.

Ἐνδιατρίψαντες ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰς τὰ θετικὰ σφάλματα τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἀποσταλεισῶν ἠθικῶν πραγματειῶν, ἀπέχομεν, ἵνα μὴ μακρηγορήσωμεν ὑπὲρ τὸ δέον, τοῦ νὰ εἴπωμέν τι καὶ περὶ τῶν ἀρνητικῶν σφαλμάτων αὐτῶν, δηλ. περὶ παραλείψεων οὐσιωδῶν καθηκόντων.

Τοιοῦτος παρίσταται ὁ ἀγὼν ὡς πρὸς τὸ Γ' θέμα, γονιμώτερος μὲν ἢ κατὰ τὸ παρελθόν, μὴ εὐτυχήσας ὅμως νὰ παραγάγῃ καρποὺς ὠρίμους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Ἰανουαρίου 1880.

ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΟΘ. ΦΡΙΔΕΡΙΚΟΣ
Π. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Λυπηρὸν εἶναι βεβαίως, Κύριοι, ὅτι καὶ ἐφέτος οὐδὲν τῶν πρὸς κρίσιν σταλέντων ἔργων κρίνεται βραβεύσεως ἄξιον· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ δύο τινὰ, πρῶτον τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων τοῦ ἀγῶνος καὶ δεύτερον τὴν δικαίῳ τῷ λόγῳ ἀυστηρότητα τῶν κριτῶν, ἐπιθυμούντων μετὰ τοῦ Συλλόγου ὄλου ν' ἀποδώσωσι τὸ ἀριστεῖον εἰς ἔργα ἀντάξια μὲν τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς ἀριστείας τοῦ ἀειμνήστου ἀγωνοθέτου, τιμῶντα δὲ τοὺς ἀριστεύσοντας συγγραφεῖς καὶ τὸν Διδασκαλικὸν Σύλλογον. Πεποιθήμεν ὅμως ὅτι ἡ ἀυστηρότης αὕτη δὲν θέλει ἀποθαρρύνει τοὺς ἀξιοτίμους συγγραφεῖς, ὧν τὸν ζῆλον ἐπαινοῦμεν, ἐνθουμουμένους, ὅτι «ἐν τοῖσι ἀγῶσι ραπίζονται μὲν οἱ προεξανιστάμενοι, οἱ δὲ γε ἀπολειπόμενοι οὐ στεφανεῦνται.» ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα κατελθόντες θέλουσιν ὠφελῆθῃ ἐκ τῶν ὑποδειχθεισῶν ἀτελειῶν εἰς βελτίωσιν τῶν πονημάτων αὐτῶν, ἄλλους δὲ νέους ἀγωνιστὰς θέλει προκαλέσει ἡ εὐγενῆς ἄμιλλα.

«Θαρσεῖν χρὴ, τάχα κεν αὔριον ἔσσειτ' ἄμεινον.»

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου
ΒΛ. ΣΚΟΡΔΕΛΗΣ.